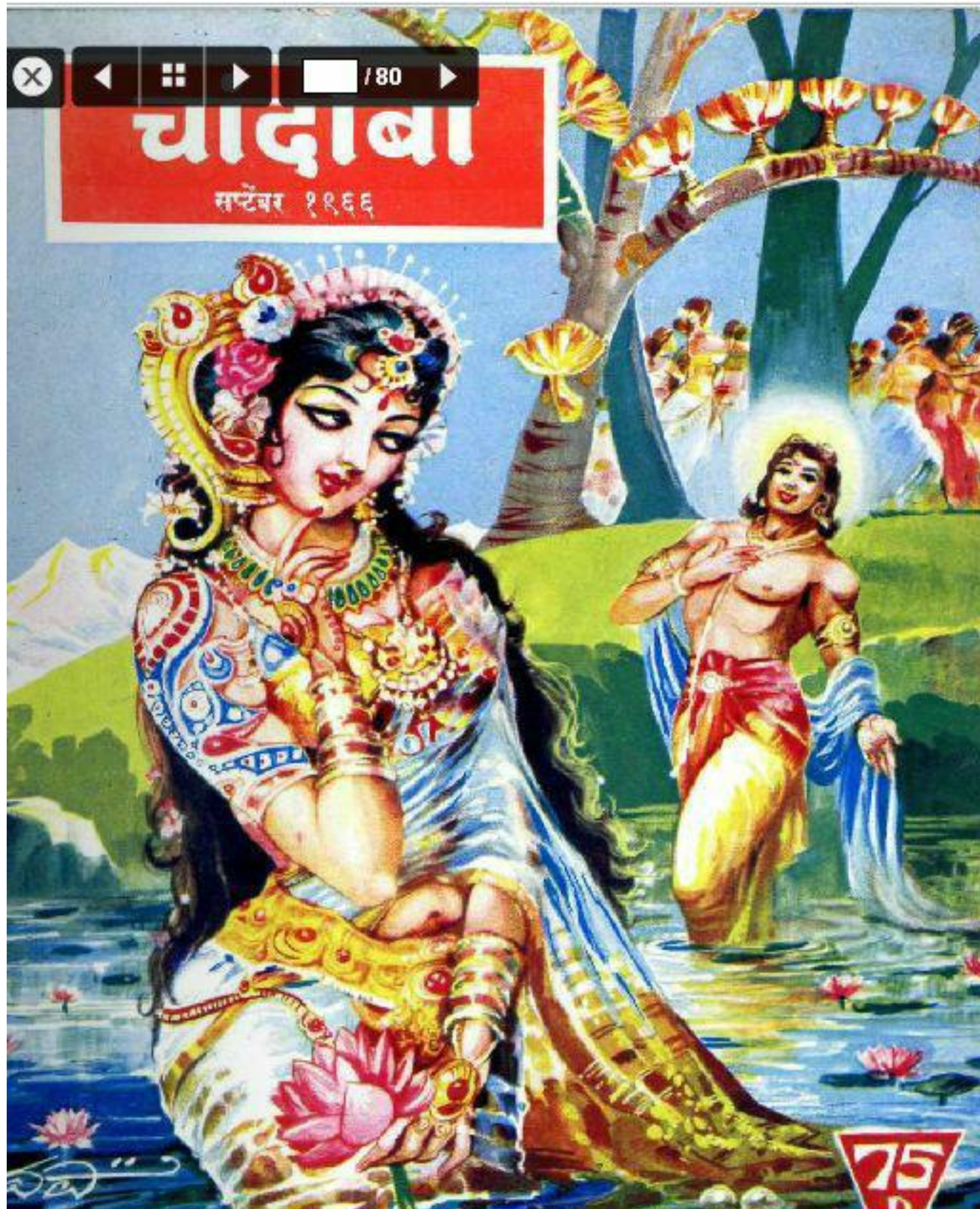

चांदोबा
सप्टेंबर १९६६
75

भारताचा इतिहास

३ मार्च १७०७ या रोजी औरंगजेब मरण पावला. त्याच दिवसापासून मोगल साम्राज्याचा ह्रास सुरू झाला. त्याचे तिघे मुलगे गादी करतां भांडूं लागले. मोठा मुलगा मुअज्जम काबुलचा, दुसरा आजम गुजरातचा व तिसरा कामबक्ष विजापुराचा गव्हर्नर होता. त्यांची गादी करितां आपसांत भांडणें होणार हें ओळखून औरंगजेबानें मरते वेळीं आपलें साम्राज्य त्यांना वांटून दिलें. पित्याच्या इच्छेप्रमाणें मुअज्जम वांटण्या करून घ्यायला तयार होता. पण आजमला तें कबूल नव्हतें. दोघे आग्र्यानजीक जाजौ येथें युद्धाच्या तयारीनें आले. या युद्धांत आजमचा पराभव झाला व तो त्या युद्धांत ठार झाला. नंतर हैदराबादनजीक त्याचें कामबक्ष याच्याशीं युद्ध झालें. त्या युद्धांत पण त्यालाच यश मिळालें. कामबक्ष जखमी झाला व १७०८ मध्यें मरण पावला.

मुअज्जम बहादुरशाह ही पदवी घेऊन गादीवर बसला. तोंपर्यंत त्याला बरेंच वार्धक्य आलें होतें. त्यामुळें मोगल साम्राज्याचा होत चाललेला ह्रास तो थोपवूं शकला नाहीं. २७ फेब्रुवरी १७१२ या रोजीं तो मरण पावला तेव्हां त्याच्या चौघां मुलांत भाऊबंदकी सुरू झाली. तिघां भावांना ठार करून मोठा मुलगा बहादुरशाह हा जुल्फिकारखानाच्या मदतीनें गादीवर बसला. जुल्फिकारखान त्याचा मंत्री झाला.

परंतु बहादुरशाह लालकुमारी नांवाच्या स्त्रीच्या मोहपाशांत पडून तिच्या हातचें बाहुलें झाला. त्यानें नृत्यगान करणाऱ्यांना सर्व सवलती दिल्या. शेवटीं त्याचा पुतण्या फर्रुखसिअर यानें दिल्लीच्या किल्ल्यांत त्याचा गळा दाबून त्याला ठार केले. १७१३ मध्यें तो गादीवर बसला. त्यानें जुल्फिकारखानाला फांशीची शिक्षा दिली.

फर्रुखसियर याला गादी मिळवून देण्याच्या कामीं हुसेन अली व अब्दुला या दोघां सैयद बंधूंनीं पुष्कळ मदत केली होती. अर्थातच राज्यसूत्रें त्यांच्या हातांत आलीं. फर्रुखसियर अयोग्य व भितरा होता. मीर जुम्ला इत्यादिकांनीं सैयद बंधूंविरुद्ध त्याचे कान भरले. सैयद बंधूंचे उपकार मानायचे सोडून त्यानें त्यांच्या विरुद्ध कारवाया सुरू केल्याचें सैयद बंधूंना कळलें. म्हणून त्यांनीं त्याचे डोळे काढून टाकून त्याचा वध केला.

नंतर सैयद बंधूंनीं नांवापुरता कोणाला तरी गादीवर बसवून त्याच्यावतीनें राज्यकारभार चालू ठेवला. त्यांच्यावतीनें जो कोणी गादीवर बसला त्यांच्यापैकीं बहादुरशाह याचा चवथा मुलगा रोशन यानें सैयद बंधूंचा विरोध केला. महंमद शाह म्हणून तो गादीवर बसला आणि त्यानें दक्कनचा नबाब निजामुल मुल्क याच्या मदतीनें सैयद बंधूंचा वध करविला.

महंमदशाह पुष्कळ दिवस गादीवर होता. पण मोगल साम्राज्याचा ह्रास तो देखील थांबवूं शकला नाहीं. दख्खन, अवध, बंगाल वगैरे प्रांत स्वतंत्र झाले. मराठे, आग्रा प्रदेशांतील कांहीं जातीचे लोक व पंजाबांतले शीख स्वतःला स्वतंत्र मानूं लागले. याच सुमारास नादिरशाहानें दिल्लीवर स्वारी केली. औरंगजेबानंतर तीस वर्षांनीं त्याचें साम्राज्य मोडलें.

नादिरशाह इराण देशांतून भारतावर स्वारी करीत आला होता. काबुल, पंजाब वगैरे मुलखांतील गव्हर्नरांनीं त्याला अडविण्याचा यत्न करून पाहिला. मदतीसाठीं त्यांनीं दिल्लीला खलीते पाठविले. पण

दिल्लींत गादीकरतां डावपेच चालू होते व येणाऱ्या संकटाकडे कोणाचें लक्षच नव्हतें.

नादिरशाह खरोखरीं चोरांचाच एक सरदार होता. कष्ट सहन करून शौर्य दाखवून त्यानें अफगाणांपासून इराण देशाचें रक्षण केलें. त्यानंतर तो स्वतः त्या देशाचा बादशाह झाला. १७३८ मध्यें तो भारताकडे वळला. १७३९ पर्यंत त्यानें गझनी, काबूल, लाहोर इत्यादि शहरें जिंकलीं. तथापि दिल्लीच्या दरबाराचे डोळे उघडले नाहींत. नादिरशाहचें सैन्य दिल्लीच्या फाटकावर येऊन थडक तेव्हां त्यांचे डोळे उघडले. १७३८ मध्यें मोंगल सैन्य आणि इराणचें सैन्य यांचें मोठें युद्ध झालें. त्यांत बादशाहाचा पराभव झाला व तहाची बोलणीं सुरू करणें त्याला भाग पडलें.

प्रथम दिल्ली शांत होती. परंतु कोणी अफवा उडविली कीं नादिरशाह मेला. झालें, दिल्लीच्या नागरिकांनीं फारसच्या लोकांवर मारहाण करण्यास सुरवात केली. तें ऐकून नादिरशाहाला राग आला. त्यानें दिल्लीच्या नागरिकांची कत्तल करण्याचा हुकूम सोडला. सकाळीं आठ वाजल्यापासून तीन वाजेपर्यंत कत्तल चालू होती. स्त्रियांना गुलाम करून घेण्यांत आलें. घरांना आग लावली. मेले-ल्यांना हिंदू असो कीं मुसलमान पुरून टाकण्यांत आलें. दिल्लीच्या प्रजेकडून तीन कोटी रुपये वसूल करण्यांत आले.

नादिरशाह कोहिनूर हिरा व मयूर सिंहासन घेऊन आणि बादशाहाचा खजिना रिकामा करून निघून गेला. सिंधू नदीच्या आसपासचा प्रदेश फारस देशाचा स्वाधीन झाला.

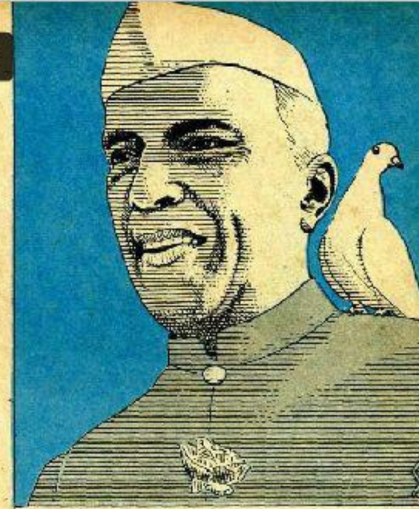
नेहरू चरित्र

[२५]

अखिल भारतीय अधिवेशनांत घटनेचा मसविदा सहजीं तयार झाला. कारण पार्लियामेंट पद्धतीची घटना व लोकशाहीचे मूलभूत सिद्धांत यांची माहिती सर्वांना होतीच.

परंतु धार्मिक गट व अल्पमतवाल्यांचे प्रश्न उद्भवले. त्यांची गुंतागुंत मात्र वाढत गेली. ते प्रश्न सुटत नाहींत हें पाहून मोतीलाल नेहरू यांच्या अध्यक्षतेखालीं एक कमेटी नेमण्यांत आली. त्यांत तेज बहादुर सप्रू पण होते. त्या कमेटीला नेहरू कमेटी व कमेटीच्या रिपोर्टला, नेहरू रिपोर्ट हीं संज्ञा मिळाली.

जवाहरलालजी नसे स्वतः या कमेटीचे सभासद नव्हते. परंतु कांग्रेसचे कार्यवाह या नात्यानें त्यांना बरोबर रहावें लागे. जवाहरलाल नेहरूंना वाटे कीं स्वातंत्र्याचा प्रश्नच मुख्य असल्यावर कायद्यांच्या जाळ्यांत अडकून राहाणें फुकट आहे. परंतु नेहरू कमेटींत निरनिराळ्या प्रकारचे

व विचारांचे लोक होते. त्यांना डोमि-नियन स्टेटसपेक्षां जास्त अधिक कांहीं नको होतें.

नेहरू रिपोर्ट तयार झाल्यावर त्यावर चर्चेसाठी लखनौ येथें सर्व पक्षांचें एक संमेलन झालें. पूर्ण स्वातंत्र्याहून कमी कांहीं नको असें म्हणणारे जवाहरलालजींसारखे लोक विचारांत पडले. कारण रिपोर्टींत पूर्ण स्वातंत्र्याविरुद्ध कांहीं गोष्टी होत्या. त्यांचें खंडन करावें तर हिंदूमुस्लिम ऐक्यासाठीं जे यत्न चालू होते त्यांना व्याघात येण्याची शक्यता होती.

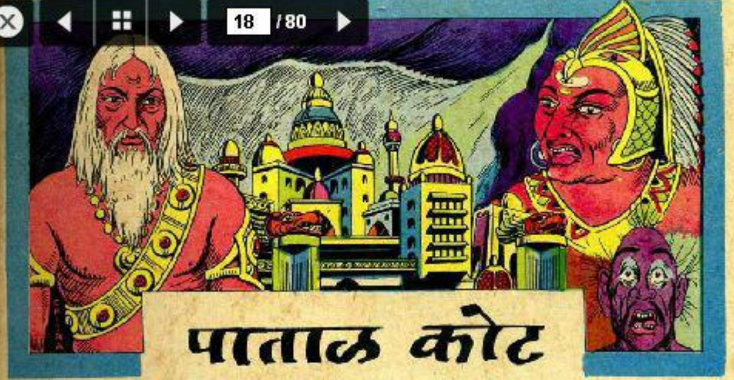
रस्त्यावर चिटपांखरूं नव्हतें. जवाहरलालजींची तुकडी फक्त एक फर्लांगच गेली असेल, चाळीस पन्नास पोलीस शिपाई त्यांच्या पाठीमागून आले. त्यांच्या लाठीहल्ल्यामुळें तुकडीची वाताहत झाली. स्वयंसेवक रस्त्याच्या दोन्ही बाजूला निघून गेले. कांहीं दुकानांत शिरले. पोलीसांनीं बराच वेळ त्यांच्यावर मारहाण केली.

जवाहरलालजींनीं स्वतःचा बचाव करण्याचा यत्न केला. परंतु ते जेथें उभे होते तेथून हललेमात्र नाहींत. पोलीस त्यांच्या साथी स्वयंसेवकांवर लाठीहल्ला करूं लागल्याचें त्यांना दिसलें. तेव्हां रस्त्याच्या बाजूला जावें असें त्यांना वाटलें. पण त्यांनीं स्वतःला आवरलें आणि ते जेथल्या तेथें उभे राहाले.

त्याच वेळीं एक पोलीस शिपाई लाठी उगारून त्यांच्याकडे येत असलेला त्यांना दिसला. 'जें व्हायचें असेल तें होईल' असा विचारकरून व तोंड फिरवून ते जागच्या जागीं उभे राहाले. पोलीसानें दोनदां त्यांच्यावर लाठीप्रहार केला. ते स्वस्थ बसून होते. सर्व अंग एकदां हादरून गेलें. तथापि उभें राहण्याची शक्ति अंगांत आहे हें पाहून त्यांना बरें वाटलें.

नंतर पोलीस शिपाई रस्ता अडवून उभे राहाले. स्वयंसेवकदेखील एका जागीं जमा झाले व रस्त्यावर धरण देऊन बसले. कित्येकांना डोक्याला लागलें होतें व सर्व अंग रक्तानें माखलेलें होतें. काळोख पडला. शेवटीं अधिकाऱ्यांनीं त्यांना जिकडे जावयाचें होतें तिकडे जाऊं दिलें नाहींच, उलट ते स्वतः पुढें निघाले व त्यांना पण बरोबर घेऊन निघाले.

पाताळ कोट

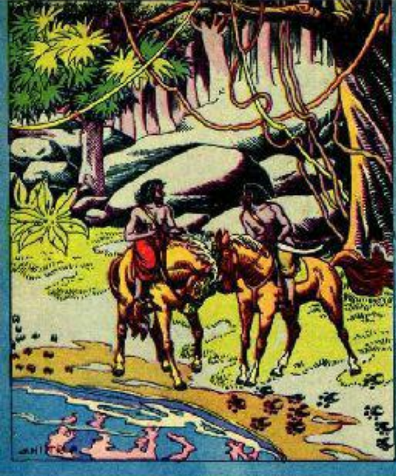
[२]

[कदंब राजाचे चार दूत दोघां कैद्यांना पकडून घेऊन कुंतलदेशाच्या राजाकडे आले व निवेदन केलें की त्या कैद्यांनीच मंत्र्याच्या मुलाचा व त्याच्या दोघां मित्रांचा वध केला. ते स्वदेशीं परत जात असतां कुंतलदेशाच्या सैनिकांनीं दोघांच्या गळ्यांत फांस टाकून त्यांना ठार केलें व कैद्यांना सोडविलें. पुढें---]

कदंब राजाचे दोघे दूत आपल्या घोड्यावर बसून ओढ्यापलीकडील आपल्या देशाच्या सरहद्दींत पोंचले. कुंतल देशाच्या सैनिकांनीं मारलेला बाण एकदेखील त्यांना लागला नाहीं. अर्धी रात्र लोटली होती. थोडें चांदणें पडलें होतें व चारी बाजूला जंगल. म्हणून नेम धरून बाण सोडणें पण शक्य नव्हतें.

"ओढा पार करून त्या दूतांचा पाठलाग करण्यांत धोका आहे. कदंब राज्याच्या सरहद्दीवरचे पाहरेकरी येतील धांवून त्यांच्या मदतीला. तें कांहीं झालें तरी त्या दुष्टांना जिवंत सोडून देणें देखील बरोबर नाहीं. बोला, तुमच्यापैकीं कोण जाऊन त्यांचा पाठलाग करायला तयार आहे? त्यांना ठार करून येणाराला मंत्री मुनसुराद बक्षिस देतील!" कुंतल देशाचा सरदार सैनिकांना म्हणाला.

तें ऐकून धूमक पुढें होऊन म्हणाला "मी व सोमक हें काम करायला तयार

आहों. आम्हाला बक्षिसाबिक्षिसाची गरज नाहीं. या दूतांनाच नव्हे तर कदंब देशाच्या मंत्र्याचा वध केल्याशिवाय आमच्या मनाचें समाधान होणार नाहीं. या दुष्टांनीं आमच्या-वर आरोप लावला तसे आम्ही पितृहंतक किंवा भ्रातृहंतक मुळींच नाहीं. आम्ही खेडूत आहों. उग्रसेनानें आमच्यावर मनांत आले ते कर आम्हां खेडुतांवर लावायला सुरवात केली तेव्हां आम्ही त्याविरुद्ध चळ-वळ सुरू केली."

"आमच्या मंत्र्याला पण तेंच वाटलें. तुम्ही खुनी नाहीं, या गोष्टीची त्यांना खात्री होती. म्हणूनच त्यांनीं तुम्हां दोघांना मुक्त करा म्हणून आज्ञा केली होती. आतां बोलण्यांत वेळ फुकट घालविण्यांत अर्थ नाहीं. हे घोडे घ्या आणि या तलवारी घ्या. जा त्यांचा पाठलाग करा. बक्षिसें हवीं असतील तर त्या दुष्टांची डोकीं मंत्र्यासमोर आणून ठेवावी लागतील." सरदार म्हणाला.

धूमक व सोमक घोड्यावर बसून व तलवारी घेऊन लगेच त्या दोघां दूतांचा पाठलाग करीत निघाले. दूत ओढा ओलांडून गेले होते त्याच जागीं ते पण ओढा ओलांडून गेले. पाठलाग करीत ते कदंब नगराकडे निघाले.

तो डोंगराळ प्रदेश होता. मोठमोठे वृक्ष होते वाटेंत. शिवाय दाट झाडी होती व काळोख. त्यांना तिकडे जाणें योग्य वाटलें नाहीं. कारण रानटी श्वापदें पाणी प्यायला तिकडे येत. एका पायवाटेनें ते जाऊं लागले. फार सावधपणें दोघे पुढें जात होते. परंतु बराच वेळ चालल्यावर देखील त्यांना त्या दूतांचा मागमूस लागला नाहीं.

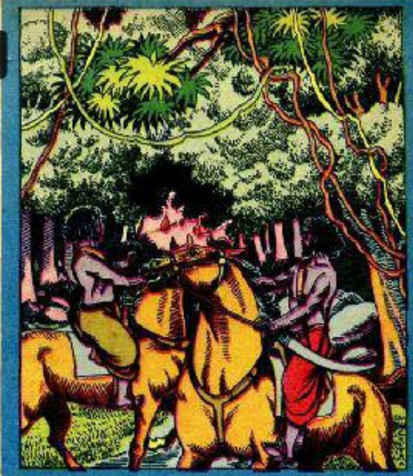
"सोम! या काळोखांत त्या दुष्टांना पकडणें सोपें नाहीं. पहिल्यानें आपण आपल्या गांवीं जाऊन तिकडील हालहवाल

काय आहे हें पाहून येऊं. आपल्या मुलां-बाळांना राज्याच्या हद्दी बाहेर कुंतल राज्यांत पोंचते करूं." धूमक म्हणाला.

सोमक नकारार्थी मान हलवीत म्हणाला-"उग्रसेन राजाचा मुडदा पाडल्याशिवाय माझ्या मनाला चैन पडणार नाहीं! मी नाहीं येत घरीं. कर दिला नाहीं म्हणून भ्रातृ-हंतक होण्याचा खोटा आरोप!"

"सोम! तूं आपला हट्ट सोड! तुला काय वाटतें कीं राजा असा सहजीं आपल्या हातीं येईल. त्याचे अंगरक्षक डोळ्यांत तेल घालून सतत त्याच्या जवळ असतात. फक्त तुझ्यावरच अत्याचार त्यानें केला आहे, असें नाहीं. मी पण नाहीं का कष्ट सोसले. हे पळून गेलेले दूत जाऊन आपल्या विरुद्ध तक्रार सांगणार कीं त्या दोघां दूतांच्या वधाला कारण पण आपणच! मग आपल्या मुलांबाळांवर जो प्रसंग ओढवेल त्याचा थोडा विचार कर." धूमक म्हणाला.

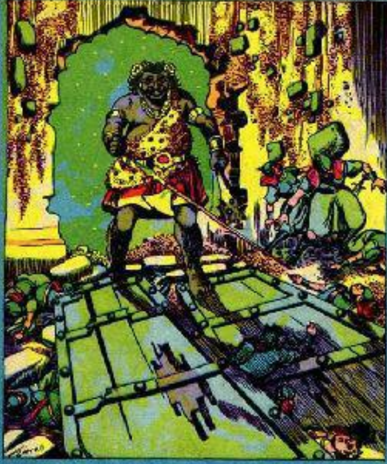
तें ऐकून सोमक थोडा शांत झाला. प्रथम मुलाबाळांना सुरक्षित कोठेंतरी पोंचतें करणें आवश्यक आहे हें त्याला पटलें. म्हणाला-"ठीक! तूं म्हणतोस तसें करूं या!" असें सांगून सोमकनें घोडा वळवला.

धूमकदेखील घोडा वळवणार इतक्यांत राजधानीच्या बाजूनें त्यांना उजेड दिसला. दोघांनीं चकित होऊन तिकडे पाहिलें. किल्ल्याच्या तटावरून मशालवजा बाण जंगलाच्या बाजूनें येऊन पडूं लागले. नगारे, ढोल वगैरे रणवाद्यें वाजूं लागलीं.

"राजधानीला आपल्या लोकांनीं वेढा दिला असावा. राजा ठार झाला! चल, आपण तिकडेच जाऊं!" म्हणत सोमक तिकडे निघाला.

धूमक त्याला अडवून म्हणाला-"घाई नको करूंस! कदंब नगराला वेढा देण्याची

शक्ति आम्हां गरीब खेडुतांच्या अंगात कोठून येणार ? आपण अविचारानें राजधानीच्या बाजूनें गेलों तर स्वतःच कैद होऊन जाऊं. पायवाटेवरून जरा बाजूला येऊन झाडीतून पाहूंया काय भानगड आहे ती आणि बाण कोठून कोणावर येत आहेत, हेंदेखील कळेल."

सोमकला वाटत होतें तसें तें गांवकऱ्यांचें बंड नव्हतें. तो ओरडा दुसराच होता. मध्यरात्रीच्या सुमारास एक बलवान महाकाय किल्ल्याचा खंदक पार करून नगराच्या मुख्यद्वारावर गेला आणि त्यानें दार ठोठावलें.

"कोण तो ? मूर्ख ! उजाडेपर्यंत फाटक नाहीं उघडत, माहीत नाहीं वाटतें ?" त्याला द्वाररक्षक म्हणाले.

"मी कोण ? राजाधिराज आहें मी !" म्हणत त्या महाबलीनें जोरानें दारावर एक मुक्का मारला आणि तुकडे तुकडे होऊन दार कोसळलें. कांहीं द्वाररक्षक त्याच्या खालीं चेंगरून मेले. बाकीनीं बाहेरून येणाऱ्या एका पर्वतासारख्या महाकाय राक्षसाला पाहिलें तेव्हां बेशुद्ध होऊन खालीं पडले.

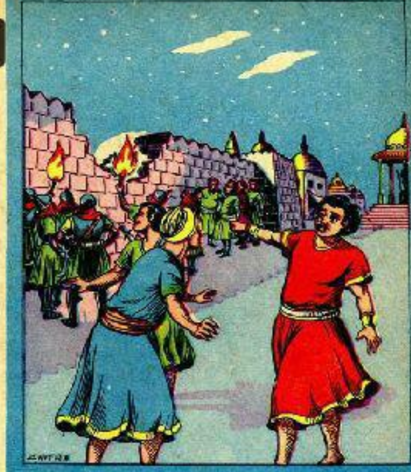
"तुम्ही मेल्याचें सोंग करीत आहां, करा ! जिवंत असतील त्यांनीं तोंडांतून ब्र काढला तर त्यांच्या माना देठासारख्या खुडून टाकून देईन." महाकाय राक्षस म्हणाला.

तें पाहून कांहीं द्वाररक्षकांनीं भयभीत मुद्रेनें एकदां त्याच्याकडे पाहिलें. त्या राक्षसाच्या अंगावर वाघाची व इतर रानटी श्वापदांचीं कातडीं होतीं. डोळ्यांतून जणूं कांहीं ठिणग्या पडत होत्या. डोक्याला शिंगें होतीं आणि हातांत एक लोखंडी कांटे असलेली गदा होती.

"राक्षस प्रभो ! तूं कोणत्या लोकांतून आला आहेस हें नाहीं आम्हांला माहीत. गांवांत वाटेल त्याला तूं खा. पण मुख्यरस्त्यावर डाव्या बाजूला तांबड्या रेघा असलेल्या घरांतल्या लोकांच्या वाटेस जाऊं नकोस. त्या घरांत माझीं मुलें बाळें आहेत." एक द्वाररक्षक म्हणाला.

राक्षस जोरानें हंसला व म्हणाला—"मूर्खा ! मी मनुष्यांना खाण्यासाठीं दुसऱ्या कोणत्यातरी लोकांतून आलों आहें असें नको समजूस. मी दंडकारण्यांत राहणारा राक्षस आहें. आमच्या राजाची इच्छा मानवजातींतल्या राजकन्येशीं लग्न करण्याची आहे. तुमच्या राजकन्येच्या सौंदर्याची प्रसिद्धी ऐकली आहे. म्हणून आलों आहें."

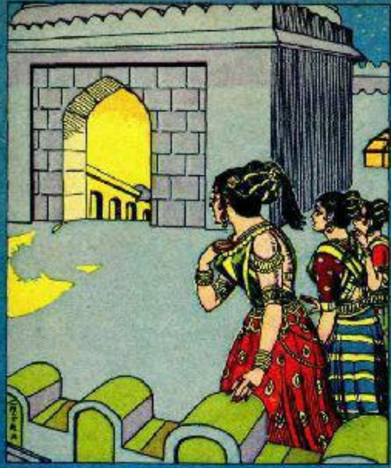
महालाच्या सिंहद्वारावर दोन पाहारेकरी पाहारा देत होते. चार पाहारेकरी आणखी एका जागीं बसून गप्पा मारीत होते. राक्षस त्यांच्या समोरच्या रस्त्यावरील झाडांच्या आड काळोखांत कांहीं वेळ उभा राहाला. तो दरवाज्यापर्यंत गेला आणि एकाएकीं थांबला. कांहीं अंतर पुन्हां झाडांच्या खालून लपत छपत राजवाड्याच्या तटाजवळ आला. त्यावर चढून आंत उडी मारीत असतां त्याचा एक पाय तटाला

लागला व तटाचा तो भाग खालीं कोसळला. मोठा आवाज झाला.

राजवाड्यांत खळबळ उडून गेली. 'शत्रु सैन्य' 'शत्रु सैन्य' असा ओरडा झाला. आणखी एका बाजूनें 'भूकंप !' राजवाड्यांतले लोक धांवत बाहेर आले. तट कोसळलेला पाहून त्यांना आश्चर्य वाटलें.

राजकुमारी कांतिसेनेची झोंप मोडली. ती देखील खोलींतून बाहेर निघून आली. काय भानगड आहे पाहूं लागली. तिच्या दोघी दासी तिच्याबरोबर होत्या. "किती ओरडा केला लोकांनीं ? म्हणे भूकंप झाला !"

घाबरल्यासारखे डोळे मोठे करून तिनें कोसळलेल्या तटाकडे बोट दाखविलें.

राक्षस बोलल्याशिवाय जिना चढून वर गेला. तेथें राजकन्या होती. वाटेंत कोणी नोकर चाकर भेटला नाहीं. सर्व मशाली घेऊन त्या पडक्या भिंतीजवळ गेले होते.

तो वर पोंचला तेव्हां त्याच्या डोक्याची सांवली राजकुमारी उभी होती तेथें जाऊन पडली. ती पाहून तिच्या दासी घाबरून गेल्या. आकाशांतून कोणाची तरी सांवली पडली असावी असें वाटून त्यांनीं आकाशाकडे पाहिलें. पण तोंपर्यंत राक्षस वर आलेला होता. तो हळूच म्हणाला–"मी तुमच्या वाटेला जाणार नाहीं. तरी कोणी बेशुद्ध होणार असेल तर होऊं दे. पण जर का कोणी ओरडून लोकांना बोलाविलें तर गळा घोटून जीव घेईन."

राजकुमारी त्याला पाहतांच बेशुद्ध होऊन पडली. सर्वांनीं तिला जमिनीवर पडूं न देतां अलगद वरच्या वर धरलें. राक्षस जवळ आला व त्यानें कांतिसेनेला हळूच उचललें आणि खांद्यावर टाकलें. तो तिच्या दासींना म्हणाला–"तुम्ही राजकुमारीहून कमी सुंदर दिसत नाहीं. येतां का माझ्याबरोबर? शूर, साहसी अशा आमच्या जातींतल्या तरुणांशीं तुम्ही लग्न करून घ्या. त्यांच्या सौंदर्याविषयीं चवकशी करण्याची सुद्धां गरज नाहीं. मी आहेच तुमच्यासमोर उभा! यावरून येईल तुम्हांला थोडी कल्पना."

तें ऐकून सर्व दासी तेथल्या तेथें बेशुद्ध होऊन पडल्या. कांतिसेनेला बाहुलीसारखी उचलून घेऊन राक्षस झपाझप पायऱ्या उतरून निघून गेला. किल्ल्याच्या तटापलीकडे कसें जावें या विचारांत तो थोडा थबकला. त्याच वेळीं एक नोकर त्या

बाजूला आला. राक्षसाला पाहून तो ओरडला–"राक्षस! राक्षस! राजकन्येला उचलून घेऊन जातो आहे."

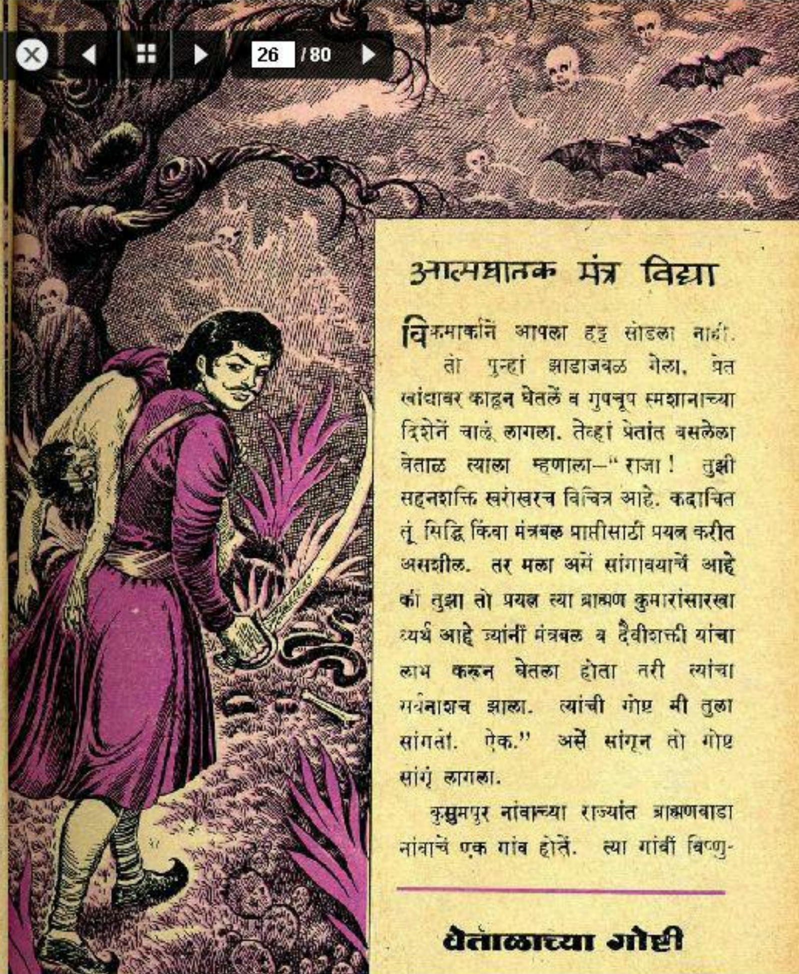
राक्षस धांवत बागेकडे गेला आणि झाडांच्या खालीं काळोखांत जाऊन उभा राहाला. राजाच्या नोकरांना विनाकारण ठार करणें त्याला आवडलें नाहीं. म्हणून तो मशाली, तलवारी व इतर शस्त्रास्त्रें घेऊन येणाऱ्यांवर धांवला नाहीं. त्यानें तटाच्या भिंतीवरून खालीं उडी मारली व किल्ल्याच्या फाटकाकडे धांवला.

तोंपर्यंत उग्रसेन राजा व मंत्री उठून राजवाड्याच्या गच्चीवर आले होते. उग्र-सेनाला पळत जाणाऱ्या राक्षसाच्या खांद्यावर राजकन्या कांतिसेना दिसली. कांहीं सैनि-कांनीं त्याच्यावर बाण सोडले. त्यांपैकीं कांहीं त्याला लागले. पण त्याला त्याची फिकीर नव्हती. तो राजधानीच्या मुख्य द्वारांतून बाहेर जाऊन जंगलांत शिरला व पळूं लागला.

"किल्ल्याच्या बुरजावरून अग्निबाण सोडून त्यांच्या उजेडांत राक्षस कोठें पळत आहे तें पहा. इकडे घोडेस्वारांना सज्ज-व्हायला सांगा. त्यांना पाठवा त्याचा पाठलाग करायला. राक्षसाला मारण्यासाठीं मी स्वतः पाठीमागून येत आहें." उग्रसेन ओरडून हुकूम सोडीत होता. लगेच सैनिकांनीं बाणांना मशालीसारखीं फडकीं गुंडाळून व त्यांवर तेल ओतून व पेटवून राक्षस गेला होता त्या दिशेला सोडायला सुरवात केली. त्या मशालींच्या उजेडांत घोडेस्वार व इतर लोक नगराच्या द्वारा बाहेर जंगलांत राक्ष-साचा पाठलाग करीत निघाले.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

आत्मघातक मंत्र विद्या

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतलें व गुपचूप स्मशानाच्या दिशेनें चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! तुझी सहनशक्ति खरोखरच विचित्र आहे. कदाचित तूं सिद्धि किंवा मंत्रबल प्राप्तीसाठीं प्रयत्न करीत असशील. तर मला असें सांगावयाचें आहे कीं तुझा तो प्रयत्न त्या ब्राह्मण कुमारांसारखा व्यर्थ आहे ज्यांनीं मंत्रबल व दैवीशक्ती यांचा लाभ करून घेतला होता तरी त्यांचा सर्वनाशच झाला. त्यांची गोष्ट मी तुला सांगतो. ऐक." असें सांगून तो गोष्ट सांगूं लागला.

कुसुमपुर नांवाच्या राज्यांत ब्राह्मणवाडा नांवाचें एक गांव होतें. त्या गांवीं विष्णु-

स्वामी नांवाचा एक ब्राह्मण रहात असे. त्याला चार मुलगे होते. मौंजीबंधन झाल्यानंतर ते वेदाध्ययन करूं लागले. पुढें एका एकीं आजारी पडून त्यांचे आईवडील वारले, मुलें पोरकीं झालीं. मुलें आजोळीं जाऊन राहूं लागलीं. आजोळ यज्ञस्थल नांवाच्या गांवीं होतें. परंतु त्या मुलांच्या भाग्यानेंच पाठ फिरविली व त्यांच्या मामाच्या घरीं गरीबी आली.

अशा स्थितींत मोठा भाऊ एकदां स्मशानांत गेला. तेथें त्याला एक प्रेत दिसलें. हें प्रेत देखील जास्त भाग्यशाली आहे, असें त्याला वाटलें. त्यानें दोरीचें एक टोंक झाडाच्या फांदीला बांधून दुसरें गळ्याला घट्ट बांधून घेतलें व झाडावरून खालीं उडी मारली. पण दोरी तुटली व तो जमिनीवर बेशुद्ध स्थितींत आदळला.

तो शुद्धीवर आला तेव्हां एक वयस्क गृहस्थ त्याच्या तोंडावर पाणी शिंपडून व आपल्या पंचानें वारा घालून त्याला शुद्धीवर आणण्याचा यत्न करीत असल्याचें त्याला दिसलें. तो म्हणाला—"बाळ! तूं तर शिकला सवरलेला दिसतो आहेस. पापाचीं फळें प्रत्येकालाच भोगावी लागतात. पुण्य कार्य केल्यानें पापापासून मुक्ति मिळते, हत्या करून घेतल्यानें." असें सांगून तो निघून गेला.

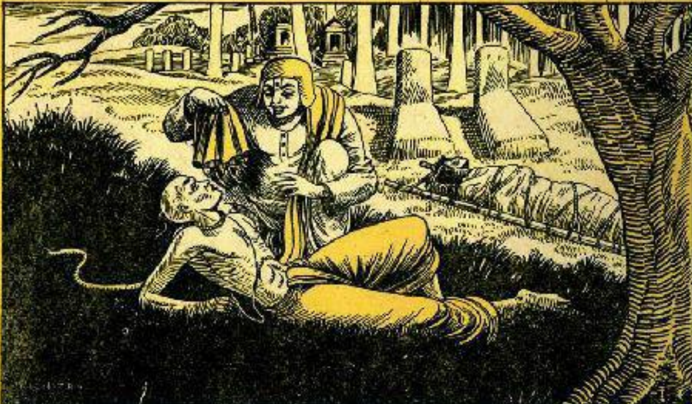
मोठा भाऊ परत घरीं गेला आणि त्यानें स्मशानांत घडलेलें वृत्त आपल्या भावंडांना वर्णन करून सांगितलें म्हणाला—"मी रानांत जाऊन आतां तपश्चर्या करणार. निदान पुढल्या जन्मीं तरी गरिबी नशिबीं येऊं नये."

तें ऐकून त्याचे भाऊ म्हणाले—"दादा! धनाभावी दुःख व कष्ट सहन करावेच लागतात. लक्ष्मी चंचल आहे. आज आहे उद्यां नाहीं पण यत्न करणें हें प्राप्त आहे. काहीं मंत्र विद्या संपादन करतां आली तर पाहूं." त्याप्रमाणें चौघेजण चार दिशेला निघाले. एका निश्चित वेळीं पुन्हां भेटण्याचें पण ठरलें.

ठरल्याप्रमाणें चौघे भेटले आणि कोणी कोणती विद्या शिकून घेतली आहे याची परस्परांकडे चवकशी करूं लागले.

एक भाऊ म्हणाला "कोणत्याहि प्राण्याचें हाड मिळालें तर मी मंत्रविद्येनें त्यावर मांस चढवूं शकेन."

"मी त्याच्या त्वचेवर रोम-उगवूं शकेन." दुसरा म्हणाला.

"सर्व शरीर बनवून देण्याची विद्या मला अवगत आहे." तिसरा म्हणाला.

"शरिरांत प्राण प्रतिष्ठा करण्याची विद्या मला अवगत आहे." चौथा म्हणाला.

आपल्या विद्येचा प्रताप दाखविण्यासाठीं ते हाडांच्या शोधार्थ निघाले, रानांत एका जागीं त्यांना एक हाड मिळालें. तें एक सिंहाचें हाड होतें. हाडावर मांस चढविण्याची विद्या अवगत असलेल्या भावानें त्यावर मांस चढवलें. दुसऱ्यानें त्यावर त्वचा व रोम चढविले. तिसऱ्यानें सर्व शरीर निर्माण केलें. तें एक सिंहाचें शरीर होतें. चौथ्यानें भीतभीतच त्या शरिरांत प्राणप्रतिष्ठा केली. त्याबरोबर त्या सिंहानें चौघांना खाऊन टाकलें.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "त्या चौघांपैकीं कोणाच्या अपराधामुळें चौघांचा जीव गेला? या प्रश्नाचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

त्यावर विक्रमार्क म्हणाला–"सिंहाच्या देहांत प्राणप्रतिष्ठा करणाऱ्या भावालाच सर्व पाप लागणार! त्यानें सिंहाची सृष्टी केली नाहीं असें कोणी म्हणेल. परंतु सृष्टी होण्यापूर्वीं तिघांना कोणत्या प्राण्याची सृष्टी होत आहे या गोष्टीची कल्पना देखील नव्हती. प्रत्येकानें आपापल्या विद्येच्या प्रतापाचें प्रदर्शन केलें होतें. परंतु चौथ्यानें सर्व माहीत असून सुद्धां डोळे मिटून काम केलें."

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळूं लागला. (कल्पित)

मनांतलें ओळखलें

एका गांवीं एका गरीब बाईला तीन मुलें होतीं. तिला तिसरा मुलगा झाला तेव्हां तिच्या पतीला मरण आलें. कांहीं दिवसांनीं ती स्वत: आजारी पडली तेव्हां तिनें आपल्या दोघां मोठ्या मुलांना जवळ बोलावून त्यांना समजावून सांगितलें कीं त्यांचा धाकटा भाऊ चिदंबर अजून लहान आहे. त्याला कोणत्याहि प्रकारें त्रास होता कामा नये. त्याला त्रास झाला तर तिच्या आत्म्याला शांति मिळणार नाहीं. दोघां मुलांनीं आईनें त्यांच्यावर टाकलेलें काम पुरें करावयाचें कबूल केल्यावर त्या गरीब बाईनें डोळे मिटले.

चिदंबरचे दोघे भाऊ शेती करीत व आपल्या लहान भावाचें प्रेमानें भरणपोषण करीत. अगदीं राजकुमारासारखा तो लहानाचा मोठा झाला. आपल्या मोठ्या भावांनीं चिखलांत उभे राहून शेतकीचीं केलेली कामें पाहून त्याला कमीपणा वाटूं लागला. कारण तो इस्तरी केलेले उत्तमोत्तम कपडे घालून हिंडे फिरे. पण त्याचे भाऊ गांवंढळासारखे रहात. त्याला वाटे कीं आपण पालखींत किंवा अंबारींत हिंडावें.

धाकट्या भावाचा उडाणटप्पूपणा वाढतच गेला. पण त्याच्या दोघां भावांनीं तिकडे दुर्लक्ष केलें. कारण त्यांनीं आईला वचन दिले होतें.

कांहीं दिवसांनीं दोघां मोठ्या भावांचीं लग्नें झालीं. चिदंबर घरांत लाडोबासारखा वाढलेला, त्याच्या भावजयींना आवडला नाहीं. त्यांनीं आपापल्या पतीला सांगितलें.

ते म्हणाले–"हें पहा, आम्ही आईला वचन दिलें होतें, त्याला कांहीं कष्ट किंवा त्रास होऊं देणार नाहीं."

"कष्ट कोण घायला सांगत आहे? त्याला लहानपणीं जेवणाखाणाचा त्रास होऊं नये एवढाच त्याचा अर्थ होता. त्याला आयुष्यभर पोळासारखा पोसण्याचें वचन नव्हतें दिलें. याशिवाय त्याचें लग्न होणार. त्यानें स्वतःच्या पायावर नको का उभे रहायला!" त्यांनीं आपापल्या परीनें आपल्यां आपल्या नवऱ्याची समजूत घातली. दोघां भावांना ती गोष्ट पटली. दोघांनीं वांटण्या करून घेऊन आपापला संसार निरनिराळा थाटला. चिदंबरला वांटा म्हणून मिळाला वडिलोपार्जित घर आणि घरांतल्या सर्व वस्तु.

चिदंबर आतां एकटा पडला. त्याला स्वतःच्या उदर निर्वाहाची काळजी वाटूं लागली. स्वतःच सैंपाकदेखील करावा लागे. एके दिवशीं तो उपाशीच पडून राहाला आणि झोंपीं गेला.

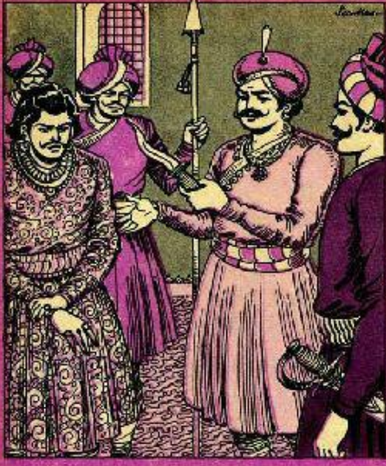
त्याला एक स्त्री स्वप्नांत दिसली. ती त्याला म्हणाली–"बाळ! मी तुझी आई! तुझ्या मनांत निरनिराळ्या महत्वाकांक्षा आहेत. पण ईश्वरकृपेशिवाय त्या पुऱ्या होणें शक्य नाहीं. दुसऱ्याच्या मनांतली गोष्ट ओळखण्याची दिव्य शक्ति मी तुला देतें. त्या शक्तीचा सदुपयोग करून तूं आयुष्यभर सुखी रहा. खेडेगांवांत राहाणें ज्यांना कठीण वाटतें त्यांना शहरांत जाऊन रहावें लागतें. तूं राजधानींत जाऊन रहा आणि राजाश्रय संपादन कर.

सकाळीं झोंप मोडली तेव्हां "खेडेगांवांत राहणें कठीण झालें कीं शहरांत जाऊन रहावें!" हा प्रतिध्वनी त्याच्या कानांत घुमूं लागला. तो कोणाला कांहीं सांगितल्याशिवाय राजधानीच्या गांवीं गेला व राजवाड्यांत जाऊन तेथील अधिकाऱ्याजवळ कांहीं तरी काम देण्यास विनंती केली. चिदंबर अंगापिंडानें धडधाकट आहे हें पाहून अधिकाऱ्यानें त्याला दारावर पाहारा देण्यासाठीं नेमलें.

एकदां राजाकडे एक सामंत राजा आला. तो आंत जात असतां चिदंबरनें त्याला लक्षपूर्वक पाहिलें व धांवत जाऊन नोकरीवर नेमणाऱ्या अधिकाऱ्याला म्हणाला– "आतां आंत गेलेला मनुष्य दुष्ट आहे. तो आपल्या महाराजांचा वध करण्याच्या हेतूनें आला आहे. विष लावलेला सुरा त्यानें लपवून ठेवलेला आहे."

त्या अधिकाऱ्यानें प्रथम चिदंबरच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केलें. पण त्यानें जास्तच आग्रह केला व तो जवळ जवळ पाठीसच लागला तेव्हां त्यानें त्याला मंत्र्याकडे नेलें. मंत्र्यानें त्याला विचारलें–"तूं ज्यांच्यावर असा संशय करीत आहेस ते कोण आहेत हें माहीत आहे का तुला? ते महाराजांचे एक मित्र आहेत. तूं मित्रद्रोह केल्यासारखे होईल. तुझें डोकें उडविलें पाहिजे."

“प्रथम त्या दुष्टाची झडती घ्या. माझें म्हणणें चूक ठरलें तर आपण द्याल ती शिक्षा भोगायला मी तयार आहें.” चिदंबर म्हणाला.

मंत्री राजाकडे गेला तेव्हां तो सामंत राजा महाराजांना म्हणत होता—“ महाराज ! आपणांजवळ मला एकांतांत कांहीं बोलावयाचें आहे.” असें सांगून राजानें त्याला आपल्या खास महालांत पाठविलें व आपल्या पाहारेकऱ्याला म्हणाला—“ मी सांगेपर्यंत कोणी आंत येऊं नये. याची काळजी राख ! ” असें सांगून राजा स्वतः आंत निघाला

तेव्हां मंत्र्यानें चिदंबरनें सांगितलेली गोष्ट कळविली. राजाला आश्चर्य वाटलें व त्यानें झडती घ्यायला परवानगी दिली.

मंत्री कांहीं सैनिकांबरोबर आंत गेला व सामंत राजाला म्हणाला—“ क्षमा करा ! आमच्या नियमाप्रमाणें महाराजांच्या भेटीस येणाऱ्या प्रत्येकाची आम्हांला झडती घ्यावी लागते. तें ऐकून त्याचा चेहरा खाड्कन खालीं उतरला. झडती घेत असतां विषांत बुडवलेला सुरा सांपडला. त्यावर शत्रूराजाची मुद्रापण होती.

सामंत राजाला शिरच्छेदाची शिक्षा देण्यांत आली व चिदंबरला राजाचा खास अंगरक्षक म्हणून नेमण्यांत आलें. आतां तो राजवाड्यांतच रात्रंदिवस राहूं लागला. राणी वारल्याला अनेक वर्षें लोटली होतीं. राजाला एक मुलगी व दोन मुलगे होते. दासदासी त्यांच्या सेवेला नेहमीं हजर असत.

एकदां एक दासी राजाचें ताट घेऊन येत असतां चिदंबरनें तिच्याकडे लक्षपूर्वक पाहिलें. ती निघून गेल्यावर तो राजाला म्हणाला—“ महाराज ! या जेवणाला आपण हात लावूं नये. यांत विष कालविलें आहे. या दासीला शत्रू राजानें लांच दिली आहे. ती एका चिठ्ठीत आपल्याला विष दिल्याची गोष्ट लिहून खिडकींतून बाहेर टाकील.”

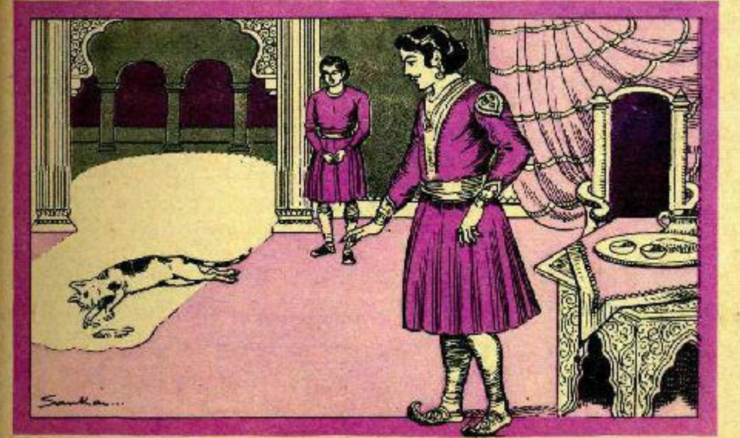
राजानें आपल्या अन्नांतले दोन घास मांजराला घातले. खाल्ल्याबरोबर मांजर जमिनीवर तडफडून मरून गेलें. त्या दिवशीं रात्रीं दासीच्या खिडकीजवळ एक मनुष्य आला. त्याला तिनें एक चिठ्ठी दिली. जवळच लपून बसलेल्या राजाच्या हेरांनीं त्याला पकडलें व त्याच्या हातांतून तें पत्र काढून घेतलें. पत्रांत राजाला विष दिल्याचें लिहिलें होतें.

दुसऱ्याच्या मनांत काय आहे हें ओळखण्याची अद्‌भुत शक्ति पाहून राजा चकित झाला. चिदंबरनें राजाला त्याच्या आईनें स्वप्नांत येऊन ती शक्ति दिली असल्याचें सांगितलें.

“ तरमग माझ्या अधिकाऱ्यांत विश्वासपात्र कोण नाहीं हें सांग.” राजानें विचारलें.

राजानें सर्वांकडे न्याहाळून पाहालें व म्हणाला—“ सर्व विश्वास पात्र आहेत.” त्याच्यासारख्या दैवीशक्ति प्राप्त असलेल्या एका अधिकाऱ्याला नेमणें हिताचेंच ठरल्याबद्दल राजाच्या मनाचें समाधान झालें.

एके दिवशीं राजा म्हणाला—“ चिदंबर ! मी एक गोष्ट विचारावी म्हणून बरेच दिवसां-

पासून विचार करीत आहें. माझी मुलगी आतां लग्नाला योग्य झाली आहे. तिच्यासाठीं योग्य वर म्हणून अनेक राजकुमार सांगून आले. पण राजकुमारांचें नांव काढलें कीं ती म्हणते—"मला मुळीं लग्नच करावयाचें नाहीं." तिच्या मनांत काय आहे तें. तूं ओळखून सांगशील तर फार मोठे उपकार होतील."

चिदंबरनें राजकन्येकडे ध्यानपूर्वक एकदां पाहिलें व म्हणाला—"राजकुमारीला आपण पाहिलेला एकहि वर पसंत नाहीं. तिला जो पसंत आहे तो आपल्याला पसंत पडणार नाहीं म्हणून ती खरें उत्तर देण्याचें टाळीत आली आहे."

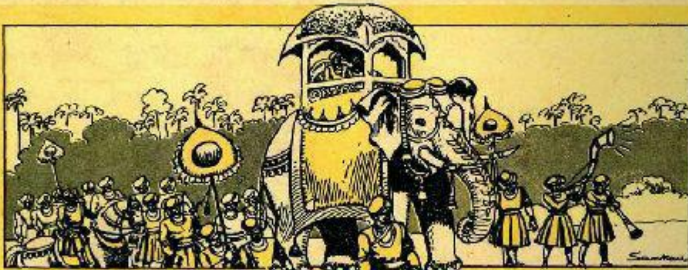
"तिचें प्रेम कोणावर आहे, हें सांगशील का?" राजानें विचारलें.

"तिचें माझ्यावर प्रेम आहे." चिदंबर म्हणाला. राजानें चकित होऊन मुलीकडे पाहिलें व तिचा लाजलेला चेहरा पाहून व ती गालांतल्या गालांत हंसत तेथून निघून गेलेली पाहून चिदंबर म्हणाला तें खरें असल्याची साक्ष राजाला पटली.

राजा विचारांत पडला. चिदंबर हंसूं लागला. राजानें त्याला विचारलें—"माझ्या मनांत काय आहे, हें कळलें वाटतें तुला?"

"होय! माझ्यासारख्या गरिबाशीं राजकन्येचें लग्न आपल्याला आवडलें नाहीं. हा अपराध मुलीचा आहे म्हणून मला दंड करण्यास आपलें मन तयार नाहीं. होय ना?" चिदंबरनें विचारलें.

राजानें चिदंबरशीं मुलीचें लग्न करून देण्याचें ठरलें असल्याची घोषणा केली. दोघांचें थाटामाटानें लग्न झालें. त्याला पालखींत व अंबारींत बसायला मिळालें.

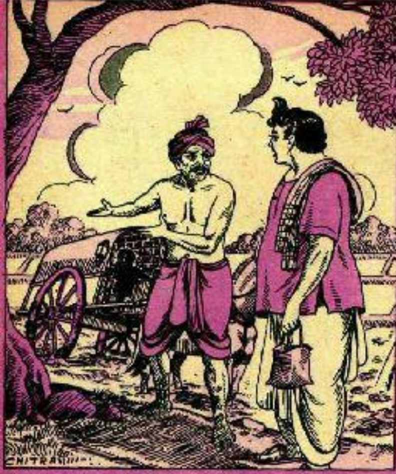

परोपकारी गोपाळ

गोपाळ ज्या प्रांतांत रहात असे त्या प्रांताधिकाऱ्याच्या मुलाचा वाढदिवस आला. पाटील, कुळकर्णी व इतर अधिकाऱ्यांना निमंत्रणें आलीं. गोपाळच्या गांवचा पाटील आजारी असल्या कारणानें जाऊं शकला नाहीं. त्यानें गोपाळच्या हातीं शंभर रुपये किंमतीचा एक हार गांवकऱ्यांतर्फे भेट म्हणून आणि आशीर्वादाचें एक पत्र लिहून देऊन गोपाळला गांवचा प्रतिनिधि म्हणून पाठविलें.

गोपाळ सकाळीं उजाडतांच निघाला. बारा मैल चालून गेल्यावर तो प्रांताच्या मुख्य गांवीं पोंचला. धुळीनें माखलेले कपडे काढून ठेवून धुतलेले कपडे अंगांत घातले. प्रांताधिकाऱ्याचें घर सुमारें एका मैलावर होतें. छान इस्तरी केलेले नवे कोरे कपडे घालून थाटामाटानें जाणारे लोक गोपाळला भेटले. एक गरीब फाटके कपडे घालून एका जागीं उभा होता. त्याच्याबरोबर त्याची चार मुलें अर्धनग्न स्थितींत उभीं होतीं. तो गरीब येणारा जाणारांकडे भीक मागत होता. पण त्याच्याकडे कोणाचें लक्षच नव्हतें. गोपाळ जवळ येतांच तो गरीब माणूस केंविलवाण्या आवाजांत म्हणाला—"गरिबावर दया करा. एकादें जुनें धोतर असल्यास द्या. या फाटक्या कपड्यांनीं गेलों तर जेवायला कोणी आंत देखील सोडणार नाहीं."

"माझ्याजवळ कपडे आहेत ते हे आहेत. मी बाहेर गांवाहून आलों आहें." असें सांगून गोपाळनें आपली पिशवी दाखविली.

"या, तेच!" आनंदानें तो गरीब मनुष्य म्हणाला. गोपाळनें कपडे दिल्यावर "चला, तुमच्या आईला बोलावून घेऊन जाऊं या." असें म्हणत तो आपल्या झोंपडीकडे निघाला.

आणखी थोडें अंतर चालून गेल्यावर गोपाळला आणखी एक करुण दृश्य दिसलें. एक घोड्याची गाडी रस्त्यावरून बाजूच्या शेतांत जाऊन चिखलांत रुतली होती. त्या गाडींत एक श्रीमंत सुखवस्तू गृहस्थ बसले होते. त्यांच्याबरोबर सुंदर उंची कपड्यांचे गाठोडें व चांदीचें सामान होतें. गाडीवाला खालीं उतरून घोड्याला चिखलांतून गाडी बाहेर काढण्यासाठीं ओढूं लागला. गाडींत बसलेला मनुष्य म्हणाला–"बोलाव की कुणाला तरी!"

गाडीवाला रस्त्यावरून येणारा जाणाराला चाकाला जरा हात लावा म्हणून विनंति करीत होता. परंतु चिखलांत कोण उतरणार? कोणी तयार होईना. प्रांताधिकाऱ्याच्या घरीं घाणेरड्या कपड्यांनीं का जायचें?

त्याच वेळीं गोपाळ जवळ आला. गाडीवाल्यानें त्याच्याजवळ हात जोडून विनंती केली–"गाडी रस्त्यावर आणून द्यायला जरा हात लावतां का? दया होईल गरिबावर सांड समोर आलेला पाहून घोडा चिचकला आणि शेतांत शिरला."

"अरे कोणी फुकटांत हात लावील का? बोल ना, देईन चवली किंवा पावली म्हणून!" गाडींत बसलेला तो तरुण मनुष्य आळ्यतेनें म्हणाला.

गोपाळनें आपल्या हातांतली पिशवी बाजूला ठेवली. धोतर जरा वर बांधून घेतलें व गाडीच्या चाकाला हात घातला. गाडीवाल्यानें घोड्याला पुचकारून जरा प्रोत्साहन दिल्याबरोबर गाडी हलली व रस्त्यावर जाऊन उभी राहाली. गोपाळ आपली पिशवी घेण्यासाठीं मागें वळला तेव्हां त्या श्रीमंत मनुष्यानें एक चवली त्याच्याकडे फेंकली व म्हणाला–"हें घे बक्षिस!" आणि गाडीवाल्याला गाडी हांकायला सांगून निघून गेला. चवकशी करणें तर दूरच त्यानें वळून गोपाळकडे एकदां कृतज्ञतापूर्वक पाहिलें देखील नाहीं.

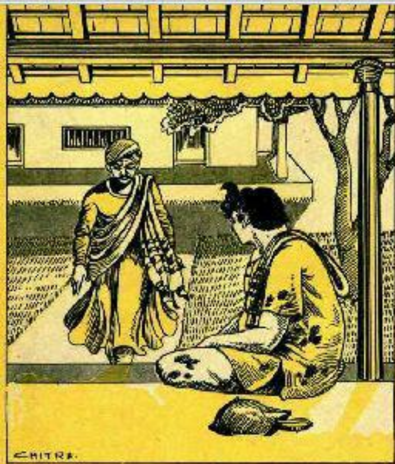
गोपाळ ती चवली व पिशवी उचलून घेऊन शेजारच्या कालव्यावर गेला व चिखलांत घाण झालेले हात पाय स्वच्छ धुवून घेतले. तो परत रस्त्यावर आला तेव्हां त्याला एक लहानशी डबी दिसली. त्यांत एक हिऱ्याची अंगठी होती. ती त्या गाडींत बसलेल्या माणसाचीच असणार व त्याच्याकडे ती पोंचती केली पाहिजे असें त्याला वाटलें. पण त्यानें त्या माणसाचें तोंड देखील पाहिलें नव्हतें. गाडीवाल्यालाच तो ओळखत होता. गाडींत बसलेल्या माणसाच्या लांब लांब मिशा मात्र त्याच्या लक्षांत होत्या. त्याच्या डोक्याला एक मोठें पागोटें होतें हें देखील गोपाळला आठवलें. त्यानें तो मनुष्य भेटला तर त्याला ती

डबी द्यायचें ठरवून डबी उचलून पिशवींत ठेवून घेतली.

प्रांताधिकाऱ्याचें नांव होतें शंभु नाईक. त्याच्या दरबानानें गोपाळच्या कपड्यावर चिखलाचे डाग पाहून व त्याचा तो गांवठी पोशाख पाहून त्याला आंत जाऊं दिलें नाहीं. एका अधिकाऱ्यानें त्याला विचारलें–"कोण रे बाबा तूं? बरें, जा तिकडे! जेवणावळ चालली आहे तिकडे."

गोपाळनें आपल्या गांवच्या पाटलाचें नांव सांगितलें व म्हणाला–"मी त्यांच्या वतीनें आशीर्वाद म्हणून भेट घेऊन आलों आहें."

"पाटील आजारी आहेत तर, त्यांना दुसरा नाहीं का कोणी भेटला? तुलाच कां बरें पाठविलें त्यांनीं? काय पण अवतार आहे! म्हणे, प्रांताधिकाऱ्याच्या भेटीस आली आहे स्वारी!" असें सांगून तो अधिकारी इतर पाहुण्यांच्या सेवेस हजर झाला.

"ठीक आहे, एवढी भेट पोंचती केलीत तर पुरे!" असें म्हणत गोपाळनें आपली पिशवी पुढें केली.

"तूं तरी चकमच दिसतो आहेस! सरकार स्वारीस कळलें कीं भेट देणारा स्वतः आला नसून फक्त भेट पाठविली आहे तर राग येईल त्यांना. जा, परत जा!" तो अधिकारी म्हणाला.

गोपाळ तेथून बाजूला गेला आणि वऱ्हांड्यांत जाऊन बसला. ज्या कामाकरितां आलों होतों तें काम पुरें न झाल्याबद्दल त्याला वाईट वाटलें. नवे कपडे विकत घेऊन घालून जायला वेळ पुरेसा नव्हता. याच विचारांत बसला असतां एक मोठें पागोटें घातलेला एक श्रीमंत मनुष्य विचारांत तिकडे येत असलेला दिसला.

जी गाडी चिखलांत रुतली होती त्या गाडींत बसलेलाच तो मनुष्य होता. प्रांताधिकाऱ्याचा तो वैयक्तिक सचिव होता. पाहुण्यांना देण्यासाठीं कांहीं कापड, वस्त्र व मुलासाठीं अंगठी वगैरे कांहीं पदार्थ घेऊन येण्यास त्याला प्रांताधिकाऱ्यानें बाजारांत पाठविलें होतें. तें काम पुरें करून परत येत असतां गाडी चिखलांत रुतली व त्यानंतर बाकी सर्व प्रकार घडला. घोडा बिचकून शेतांत शिरला तेव्हांच अंगठीची डबी खालीं रस्त्यावर पडली होती. घरीं आल्यावर त्यानें पुष्कळ शोध केला पण ती डबी सांपडली नाहीं.

शंभुनाईकाला अंगठी हरवल्याची गोष्ट कळल्यावर मनस्वी राग आला व त्यानें आपल्या सचिवाला समोरून निघून जायला सांगितलें. अशातऱ्हेनें मान खालीं झाल्यानें तो बाहेर आला तेव्हांच त्याला समोर गोपाळ दिसला. आपण चवली फेंकली होती ती याच माणसाकडे असें अंदाजानें त्याला वाटलें व त्यानें निःसंकोच गोपाळ जवळ येऊन विचारलें "माझी गाडी शेतांतून बाहेर काढायला हात लावला तोतूंच का?"

"होय, तो मीच! कां कांहीं विशेष काम आहे का?" गोपाळनें चकित होऊन त्याला विचारलें.

"नाहीं, एक अंगठी ठेवलेली डबी दिसत नाहीं. गाडींतून पडली असावी. दिसली का तुला?" त्यानें गोपाळला विचारलें.

"ती आपली डबी होती का? पण आपण कोण हें नाहीं मला माहीत. मी नाहीं पाहिलें आपल्याला पूर्वी कधीं. तुमचीच होती हें कळायला मार्ग?" गोपाळनें विचारलें.

"जास्त बडबड करूं नकोस. मुकाट्यानें डबी दे इकडे!" ऐटींत दटावीत तो गोपाळला म्हणाला.

"हें पहा ही डबी उचलतांना आपण मला पाहिलें असेल व आपलीच डबी म्हणून मागत नसाल कशावरून? म्हणून तुम्हांला ओळखणारा कोणी असेल तर सांगा. त्या गाडीवाल्यानें येऊन आपलीच डबी असल्याचें सांगितलें तरी पुरे!" गोपाळ म्हणाला.

आपण एवढे मोठे अधिकारी आणि एक यःकश्चित मनुष्य असा आपला अपमान करतो म्हणजे काय? गाडीवाला माझी ओळख देणार होय? असा विचार करून गोपाळला मारायला त्यानें हात उगारला.

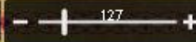
गोपाळ तसा लेचापेचा नव्हताच त्यानें त्याचे दोन्ही हात धरून ठेवले.

या गडबडींत तेथें लोकांची गर्दी जमली. सर्व गोपाळच्या बाजूनें बोलत होते. म्हणाले–"हा मनुष्य म्हणत आहे त्यांत गैर काय आहे? एवढा किमती माल ओळख पटल्याशिवाय कसा काय मिळेल हो? गाडीवाल्यानें ओळख दिली म्हणजे तुम्हांला कमीपणा येईल वाटतें?"

तेव्हां त्या अधिकाऱ्यानें गाडीवाल्याला गाडी घेऊन बोलावून आणण्यासाठीं एका नोकराला पाठविलें. गाडीवाल्यानें येऊन साक्ष दिल्यावर गोपाळ अंगठी द्यायला कबूल झाला.

तिकडे शंभू नाईकाच्या कानावर अंगठी सांपडली असल्याची बातमी पोंचली. तो बाहेर आला तेव्हां गोपाळच्या तोंडीं त्याला सर्व वर्तमान कळलें. त्याचे मळके कपडे पाहून नोकरांनीं गोपाळला आंत येऊं न दिल्याबद्दल प्रांताधिकारी दिलगिरी व्यक्त करून त्याला आदरपूर्वक आंत बोलावून घेऊन गेला. म्हणाला–"तुमच्या औदार्याचें वर्णन मी फार ऐकलें आहे. पण भेटीचा योग आज प्रथमच आणि अशा तऱ्हेनें येत आहे." प्रांताधिकाऱ्यानें गोपाळचा आतिथ्य सत्कार करून त्याला त्या दिवसाची आठवण म्हणून धोतर पागोटें दिलें. त्याच्याबरोबर पाटलांकडे एक धोतर पागोटें पाठविलें.

आपल्या मालकानें ज्याचा इतका सत्कार केला त्याच्या करवीं आपण आपली गाडी चिखलांतून बाहेर काढविली आणि मजुरी म्हणून त्याला चवली देऊं केली होती, याबद्दल प्रांताधिकाऱ्याचा सचिव खजील झाला.

लोहजंघ याची गोष्ट

फार पूर्वी मदुरा नगरींत मकरदंष्ट्रा नांवाच्या एका वृद्ध देवदासीला रूपणिका नांवाची मुलगी होती. तिच्या रूपाला साजेल असेंच तिचें नांव पण होतें. एकदां पूजेच्यावेळीं देवळांत गेली तेव्हां तिला एक सुंदर तरुण पुरुष दिसला. त्याच्या रूपावर ती इतकी भाळली कीं तिनें घरीं गेल्यावर एका दासीला पाठवून त्याला आपल्या घरीं बोलाविलें.

त्याला बोलावण्यास दासी कां आली आहे हें त्याला कळायला वेळ लागला नाहीं. तो दासीला म्हणाला–"माझें नांव लोहजंघ आहे. मी एक गरीब ब्राह्मण आहें. माझ्या-जवळ एक फुटकी कवडीदेखील नाहीं तुझ्या मालकिणीची सेवा करायला. माझा नाद सोड, म्हणावें!"

"माझ्या मालकिणीला आपल्या पैशाची गरज नाहीं." दासी म्हणाली. तें ऐकून लोहजंघ दासीबरोबर जाण्यास तयार झाला. लोहजंघ आलेला पाहून रूपणिकेला फार आनंद झाला. परंतु मकरदंष्ट्राला राग आला. तिला वाटलें कीं हा कोण भिकारडा आला आहे या रूपनगरींत? या उलट तो आल्यानें रूपणिकेला मात्र आपला जन्म सार्थक झाल्यासारखें वाटलें. तिनें त्याला आग्रह करून आपल्या घरीं ठेवून घेतलें. तिला स्वर्ग 'दशांगुळें उरला' असें वाटूं लागलें.

तें पाहून रूपणिकेची आई म्हणाली– "या भिकारड्याला घरांत पोसून काय मिळणार तुला? आपल्या देवदासींच्या जातीला पुरुषाचें रूप पाहून काय करायचें आहे? त्याचा पैसा पहावयाचा असतो, वेडे मुली!"

सौ. सारजाबाई मोहिते

"आई ! पण मला हा प्राणाहून जास्त प्रिय वाटतो. मला पैशाचा तोटा आहे का ? पुन्हां असें कांहीं बोलूं नकोस !" रूपणिका म्हणाली.

मुलीचें तें बोलणें ऐकून मकरदंष्ट्रेला राग आला. मुलीच्या इच्छेविरुद्ध व तिच्या नकळत लोहजंघला घरांतून कसें हाकलून लावावें याचा ती विचार करूं लागली.

एकदां रूपणिका देवळांत गेली असतां लोहजंघदेखील कोठें तरी घराबाहेर गेला होता. तेव्हां एक क्षत्रिय राजकुमार कांहीं सैनिकांना बरोबर घेऊन रस्त्यावरून जात असतां मकरदंष्ट्रेला दिसला. तिनें दासीला पाठवून त्याला घरांत बोलाविलें व म्हणाली– "एक भिकारडा माझ्या घरीं येऊन धरण देऊन बसला आहे. तूं त्याला घराबाहेर काढलास तर माझी मुलगी तुझ्याबरोबर राहील."

त्या क्षत्रिय राजकुमाराला त्यांत नकार देण्यासारखें कांहींच नव्हतें. कांहीं वेळानें लोहजंघ परत आल्याबरोबर राजकुमाराच्या सैनिकांनीं त्याला ठोकून काढलें आणि त्याला बेशुद्ध स्थितींतच दूर रस्त्यावर नेऊन फेंकून दिलें. कांहीं वेळानें रूपणिका आली तेव्हां तिच्या पाठीमागें घडलेलें कांड तिला कळलें. ती खूप रडली. तें पाहून तो क्षत्रिय राजकुमार निघून गेला.

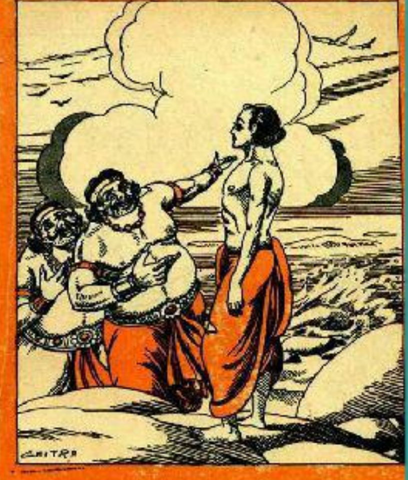
लोहजंघचा एक तर अपमान झाला होता. याशिवाय त्याला प्रेमिकेचा विरह सहन करावा लागला. मकरदंष्ट्रेवर सूड घ्यायची इच्छा त्याच्या मनांत आली. परंतु लगेच त्याचें मन पालटलें व त्याला स्वतःच्या जीविताचा वीट आला. तो तीर्थयात्रेला निघाला.

तो एका वाळवंटांतून जात असतां ऊन वाढल्यानें तहानेनें त्याचा जीव कासावीस

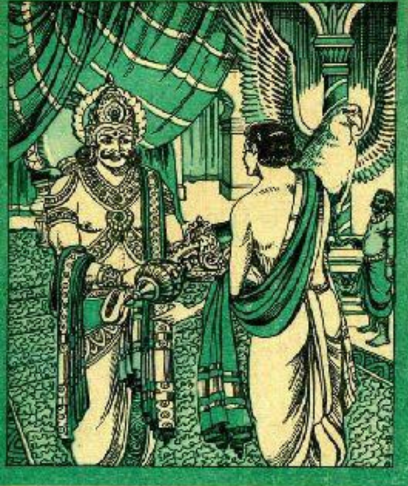
होऊं लागला. सावली नांवाला सुद्धां कोठें नव्हती. त्याला एका जागीं मेलेला हत्ती दिसला. गिधाडांनीं त्याचें सर्व मांस तोडून खाल्लें होतें व हत्तीचें पोट सर्व रिकामें गुहेसारखें झालें होतें. लोहजंघ हत्तीच्या पोटांत जाऊन बसला. तेथें त्याला बरें वाटलें व झोंप पण लागली.

झोंप मोडली तेव्हां मुसळधार पाऊस पडत होता. हत्तीचें शरीर पाण्यांत तरंगत नदींत गेलें व तें समुद्रांत जाऊन पोंचलें. समुद्रांत हत्तीचें तें शरीर तरंगत असलेलें पाहून आकाशांतून एक मोठा गरुडपक्षी उडत खालीं आला व हत्तीचा तो भव्य देह उचलून उडत दूर दक्षिणेकडे लंकाद्वीपांत गेला तेथें त्यानें त्या हत्तीला नेऊन टाकलें. गरुडपक्षी हत्तीचें कातडें चोंचीनें ओढूं लागला तेव्हां एक मोठें भोंग पडलें व आंतून लोहजंघ बाहेर आला. मनुष्याला पाहतांच पक्षी घाबरून पळून गेला. बाहेर येऊन तो पाहूं लागला तेव्हां त्याला आपण स्वप्न तर पहात नाहीं ना, असें वाटूं लागलें.

तेथें त्याला दोन राक्षस दिसले. त्यांना पाहून त्याला अर्थातच भीति वाटली. ते देखील त्याला पाहून घाबरले. कारण रामानें

समुद्र पार करून जेव्हां लंकेचें राज्य जिंकलें तेव्हां राक्षसांची जी त्रेधा उडाली होती ती त्यांना आठवली. नंतर त्यांनीं आपसांत मसलत केली व दोघांपैकीं एक जण बिभीषणाकडे गेला आणि एक मनुष्य समुद्र पार करून आल्याची वार्ता त्यानें दिली. बिभीषणालादेखील थोडी भीतीच वाटली. त्यानें लोहजंघला आदरपूर्वक बोलावून आणायला सांगितलें. दोघे राक्षस त्याला बोलावून बिभीषणाच्या दरबारांत गेले. लोहजंघनें मोठेपणाचा आव आणून बिभीषणाला आशीर्वाद दिला.

बिभीषणानें त्याला परिचय विचारून, या द्वीपांत कसें काय येणें झालें, असें नम्रपणें विचारलें.

तेव्हां लोहजंघनें ही कपोलकल्पित गोष्ट त्याला सांगितली–

"मी मदुरेचा राहणारा एक गरीब ब्राह्मण आहें. माझें नांव लोहजंघ. गरिबी असह्य झाली म्हणून मी नारायणाचें नामस्मरण करून खडतर तपश्चर्या केली. तेव्हां मला स्वप्नांत साक्षात्कार झाला. देवानें मला आज्ञा केली कीं तूं बिभीषणाच्या दरबारीं जा. तो माझा भक्त आहे. तो तुला मनमुराद दक्षिणा देईल. पण मी विचारलें– "नारायणा! कोठें मी व कोठें लंकेचा राजा बिभीषण! तेथवर पोचायचें कसें?" "होय आजच भेट होईल!" देव म्हणाला आणि अंतर्धान पावला. सकाळीं माझी झोंप मोडली तेव्हां मी समुद्रपार लंकेला येऊन पोचलों होतों. हें कसें घडलें हें तो देवच जाणें!"

बिभीषणाला तें सर्व खरें वाटलें. कारण ईश्वराच्या कृपेविना कोणी मनुष्य लंकेला येऊन पोचणें शक्यच नव्हतें. त्यानें आपल्या राक्षस सैनिकांना पाठवून स्वर्णमाला पर्वतांतल्या एका गरुड पक्ष्याला आणविलें व म्हणाला–" तूं मदुरानगरीं जाऊन नारायणाला हा रत्नहार अर्पण कर." असें सांगून त्यानें लोहजंघाला शंख, चक्र वगैरे आभूषणं देऊन निरोप दिला.

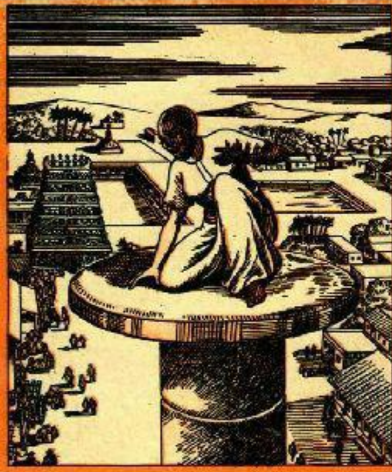
लोहजंघ बिभीषणाचा अतिथि म्हणून लंकेंत राहाला. तेथील आश्चर्यें त्यानें पाहिलीं. बिभीषणानें दिलेलीं वस्त्राभूषणें घेऊन व गरुड पक्ष्याच्या पाठीवर बसून लोहजंघ मदुरेला परत आला. तो नगराबाहेर एका निर्जन जागीं उतरला. पक्ष्याला एका जागीं बांधून ठेवलें. रत्नाभूषणें कोठें तरी ठेवून दिलीं. गांवांत जाऊन खाऊन पिऊन घेतलें व पक्ष्याला खायला घातलें. संध्याकाळीं विष्णूसारखीं वस्त्रें, रत्नाभूषणें आणि शंख, चक्र, गदा आदि धारण करून प्रत्यक्ष विष्णूचेंच रूप घेऊन व गरुडावर बसून आकाशांत घिरट्या घालीत कांहीं वेळ फिरून जोरानें शंखनाद केला आणि आल्याची घोषणा केली.

शंखनाद ऐकून रूपणिका बाहेर आली. स्वतः विष्णु आपल्या घरीं आलेला पाहून तिला आनंद झाला. लोहजंघनें पक्ष्याला एका बाजूला बांधून ठेवलें व म्हणाला– "मी विष्णु आहें व तुझ्या भेटी साठीं आलों आहें."

रूपणिकानें त्याला नमस्कार करून म्हणाली–"देवा! दया केलीस या गरिबावर!" ती त्याला आंत घेऊन गेली. लोहजंघ कांहीं वेळ तिच्याबरोबर राहून पुन्हां पक्ष्याच्या पाठीवर बसून निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशीं उजाडल्यावर रूपणिकेला वाटलें कीं मी आतां स्वतः विष्णूची पत्नी झालें आहें. आतां सामान्य मनुष्यप्राण्याशीं बोलण्याची मला काय गरज?"

मुलीच्या वागण्यांत फरक आलेला पाहून मकरदंष्ट्रेनें विचारलें—"मुली ? काय ग झालें आहे तुला ? अशी काय वागतेस ?"

पण रूपणिकेनें कांहीं उत्तर दिलें नाहीं. तेव्हां तिच्या आईनें अनेक वेळां तिला पुन्हां पुन्हां विचारलें. आतां बोलणें भाग आहे हें पाहून रूपणिकेनें पडद्याआड उभी राहून तिचें प्रत्यक्ष विष्णूशी कसें प्रेम जडलें व तो तिला कसा येऊन भेटून गेला, हें सांगितलें.

प्रथम म्हातारीचा त्या सर्वांवर विश्वासच बसेना. परंतु तिनें स्वतःच्या डोळ्यांनीं लोहजंघला गरुडावर बसून रात्रीं येतांना पाहिलें. दुसऱ्या दिवशी पडद्याआडूनच ती मुलीला म्हणाली—"मुली ! खरेंच तूं स्वर्ग-लोकांतल्या देवींत सामील झाली आहेस. मी जशी आहें, तुला माहीतच आहे. आतां तूं मला सदेह मुक्ति मिळेल असें कांहीं तरी कर. त्यासाठीं काय करावें लागेल, हें आपल्या पतीला विचारून सांग."

रात्रीं लोहजंघ आल्यावर रूपणिकेनें आपल्या आईनें जी इच्छा व्यक्त केली होती त्या विषयीं विचारलें तेव्हां तो म्हणाला—"तुझी आई आहे पापीण ! म्हणून तिला स्वर्गांत प्रवेश मिळणें अशक्य. पण तिनें कपटवेष केल्यास तें देखील शक्य होईल. वैकुंठ एकादशीच्या दिवशीं विकुंठद्वार उघडतें. तेव्हां तुझ्या आईनें शंकरादि देवांच्या घोळक्यांत देव रूप घेऊन प्रवेश करावा. शंकराच्या प्रमथांना मुंडण करावें लागतें. तोंडाच्या एका बाजूला काजळ फांसावें व दुसऱ्या बाजूला कुंकूं फांसून घ्यावें."

दुसऱ्या दिवशीं तो आला तेव्हां मकर-दंष्ट्र त्याप्रमाणें वेष पालटून तयार बसली होती. लोहजंघ तिला पक्ष्यावर बसवून देवळाजवळ आला. देवळासमोर एक विशाल ध्वजस्तम्भ होता व त्यावर एक गोल दगड होता. लोहजंघनें म्हातारीला त्या दगडावर ठेवलें आणि "मी आलोंच तुझ्या मुलीला भेटून !" असें सांगून निघून गेला.

एकादशीच्या दिवशीं रात्रीं लोक जागरण करीत होते. लोहजंघ त्यांच्याकडे गेला व आकाशांतूनच म्हणाला—"आज अपस्मार सर्व गांवावर येणार आहे. तुम्ही सर्व हरीच्या आश्रयाला जा !"

नंतर स्वतःचा वेष काढून ठेवून तो सामान्य वेष करून आला. येणाऱ्या संक-टाला तोंड देण्यासाठीं लोक तयार होऊन वाट पहात होते.

त्यानें मकरदंष्ट्रकडे पाहून 'अपस्मार अपस्मार !' असा घोष केल्याबरोबर लोक ओरडूं लागले—"माते ! खालीं पडूं नकोस !" मकरदंष्ट्र तें ऐकत स्वतःला संभाळून स्तंभावर बसली होती. सकाळीं राजाला ती बातमी कळली. लोकांनीं त्या विकृत रूपांत मकरदंष्ट्रला ओळखलें व सर्व हंसूं लागले.

रूपणिकेला तें कळलें तेव्हां तिनें आपल्या आईला खालीं उतरविलें व घडलेलें वृत्त सर्वांना सांगितलें. तेव्हां राजा म्हणाला—"या मकरदंष्ट्रनें कित्येकांना आजपर्यंत अनेक प्रकारें ठकविलें आहे. तिला ठकविणारा कोण आहे हें मला कळलें तर मी त्याला आपलें राज्य देईन."

तें ऐकून लोहजंघ पुढें आला व त्यानें मकरदंष्ट्रवर सूड उगविण्याच्या हेतूनें काय काय केलें हें वर्णन करून सांगितलें. बिभीषणानें दिलेले शंख चक्रादि दाखविले. राजानें त्याला गादीवर बसवून रूपणिकेशीं त्याचें लग्न करून दिलें.

लग्नांचें नांव नको!

सहस्त्रावधि वर्षें लोटली असतील. काश्मीर राज्यांतल्या डोंगराळ प्रदेशांत एका पर्वत शिखरावर महाल बांधून एक राक्षस रहात असे. त्यानें लूटपाट करून प्रजेला त्रास देऊन सोनें व हिरे माणिक्यें यांचें एक भांड भरून ठेवलें होतें. तरी नागरिक त्याच्याविरुद्ध कधीं बोलले नाहींत. परंतु एके दिवशीं अचानक येऊन तो कोणाला विचारी कीं तूं आपल्या मुलीशीं माझें लग्न करून दे, तेव्हां मात्र लोक घाबरून जात. अगदीं नाइलाजानें कोणी आपल्या मुलीचें त्याच्याशीं लग्न लावून दिलें कीं मुलगी फार दिवस जिवंत रहात नसे. राक्षस आणखी एका मुलीशीं लग्न करून या म्हणून येई. मुलींची तर त्रेधा उडून जाई.

अशा तऱ्हेनें चोवीस मुलींचा जीव घेतल्या-वर राक्षस पंचवीसाव्या मुलीशीं लग्न करण्यास गांवाकडे निघाला. एक गरीब शेतकरी शेतांत काम करीत होता. त्या राक्षसानें त्याला आपल्या मुलीशीं लग्न करून देण्यास सांगितलें. शेतकरी घाबरला. त्याला मल्लिका नांवाची एक मुलगी होती. नुकतीच ती वयांत आली होती. गरिबींत गांजल्यामुळें मुलीचें लग्न कसें होईल ही एक चिंता नेहमीं त्याला वाटत असे.

"मी परवां येईन तुझ्या घरीं जेवायला. तेव्हां लग्नाविषयीं बोलूं." राक्षस त्याला म्हणाला.

शेतकऱ्यानें घरीं गेल्यावर ती गोष्ट मुलीला सांगितली. पण ती मुळींच भ्याली नाहीं.

श्री. का. म. सार्दळ

"मी सांगेन तें करा, आणि सांगेन तेंच बोला बाबा! राक्षस आपल्या वाटेस फिरक-णार नाहीं व आपली गरिबी कायमची निघून जाईल." मुलगी म्हणाली.

मल्लिकेनें सांगितल्याप्रमाणें तिच्या बापानें त्याच्याकडे होते नव्हते ते सर्व पैसे खर्च-करून सशाचें मांस शिजवून तयार ठेवलें आणि वर एक पिंप भरून द्राक्षाची दारू पण तयार करून ठेवली. मल्लिकेनें शेजार पाजारच्या घरून शेंकडो कोरे सुती कपडे मागून आणून खुंटीला टांगून ठेवले. राक्षस जेवायला आला तेव्हां एक मोठें पातेलें भरून सशाचें मांस व पिंप भरून अंगूरी दारू त्याच्यासमोर ठेवली.

"मला मेजवानी देण्यासाठीं तूं बराच खर्च केलेला दिसतो आहेस. माझें जेवण तसें मोठें आहे आणि चवदार पदार्थ मला आवडतात पण फार!" राक्षस म्हणाला.

"त्यांत कसला खर्च? उंदीर असल्यावर कसला आला आहे खर्च? आणि उंदीर कमी झाले तर मसाला बिसाला घालून उंदराचा रस्सा काय छान तयार होतो." मल्लिका म्हणाली.

"म्हणजे हा उंदरांचा रस्सा आहे म्हणतेस? आहे खराच छान झालेला. मी आजपर्यंत कितीजणींशीं लग्नें केली असतील. पण हा रस्सा नाहीं कधीं मिळाला खायला!" राक्षस म्हणाला. नंतर खुंटीवर आणि कोनाड्यांत घडी करून ठेवलेलें कापड पाहून त्यानें विचारलें "म्हणजे तुला विण-काम उत्तम येतें म्हणावयाचें?"

मल्लिका जवळचें एक कापड हातांत घेऊन म्हणाली—"हें मी गेल्याच महिन्यांत विणलें. नंतर कपड्यांची एक रास होती तिकडे तिचा हात गेल्यावर राक्षसाला वाटलें कीं तिनेंच हें सर्व कापड विणून शिवायला कापून ठेवलेलें दिसतें आहे. त्याच्या

नजरेंत मलिकेचा गौरव जास्तच वाढला. मांसावर ताव मारून त्यानें दारूची एक बरणी रिकामी केली. म्हणाला—"काय पण दारू आहे? पुष्कळ खर्च झाला असेल नाहीं, तुमचा या सर्वाला?"

"खर्च कसला आला आहे? कुजकीं फळें टाकून देण्यापेक्षां गाळली दारू त्यांची. हें सर्व कसब माझ्या मलिकेचें बरें का?" शेतकरी म्हणाला.

"कुजक्या द्राक्षांची इतकी उत्तम दारू तयार होते तर? आम्ही डुकरांना खायला घालतों. मलिका आली म्हणजे होईल त्यांचा सदुपयोग! पण मलिकेबरोबर हुंडा काय देणार?" राक्षसानें विचारलें.

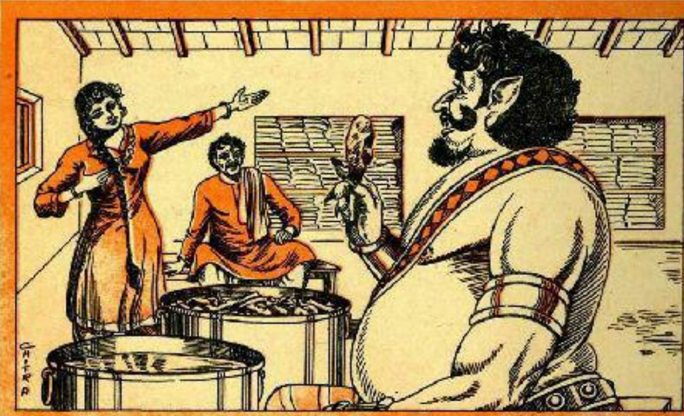
"मलिकाच नाहीं का एक हुंडा? निराळा हुंडा आणखी काय देणार? ती सासरी गेली म्हणजे माझी प्राप्ती कमी होईल त्याची काय वाट? उलट तिच्याशीं ज्याचें लग्न होईल त्यानेंच मला हुंडा दिला पाहिजे! आमच्या गांवच्या सावकाराची बायको नुकतीच वारली. तो पुन्हां लग्न करायचें म्हणतो आहे. त्यानें माझ्या मुलीशीं लग्नाची गोष्ट काढली होती. मी त्याच्याशीं मुलीचें लग्न करून दिलें तर मला चांगले पैसे मिळतील." शेतकरी म्हणाला.

राक्षसाला राग आला. रागाच्या भरांत त्यानें विचारलें—"तूं कोणाजवळ बोलत आहेस, हें लक्षांत आहे ना तुझ्या? मी तुझ्या मुलीशीं तुझ्या किंवा तिच्या मनाविरुद्ध लग्न करायचें ठरविलें तर तूं काय करणार आहेस रे?"

"म्हणजे तुम्हांला मलिकेविषयीं अजून पुरी माहिती कळलेली दिसत नाहीं. ती हट्टी आहे हट्टी. एकदां तिनें हट्ट धरला कीं तिचा गळा कापला तरी ती कामाला हात लावणार नाहीं. तिचें मन वळवून तिच्याकडून पाहिजे तें व पाहिजे तितकें काम करवून घ्यावें." शेतकरी म्हणाला.

राक्षसाचा पारा थोडा उतरला. तो म्हणाला—"बरं, बरं!" आणि हुंडा म्हणून एक मोठी रकम देऊं लागला. पण शेतकऱ्यानें मानेनें प्रथम नकार दिला व म्हणाला—"दुप्पट तरी दिलीस तर प्रयत्न करीन तिचें मन वळविण्याचा."

राक्षसानें विचार केला कीं मलिकेकडून मिळालेली दारू व उंदराचा जो रस्सा मिळाला त्याची किंमत म्हणून जरी तेवढी

रकम दिली तरी विशेष नुकसान नाहीं. दाम दुप्पट होईल वसूल लग्न झाल्यावर. असा विचार करून शेतकऱ्यानें मागितली तेवढी रकम द्यायला राक्षस कबूल झाला. शेतकऱ्याचें सर्व आयुष्य सुखानें जाईल एवढी ती रकम होती.

"ठीक तेवढी रकम आणून दे मलिकेला उद्यां. आणि तिच्याशींच बोल कायतें आतां ती झोंपलेली आहे." शेतकरी म्हणाला.

दुसऱ्यादिवशीं राक्षसानें रकम आणून मलिकेसमोरच शेतकऱ्याच्या हातांत दिली. मलिका राक्षसाला म्हणाली—"माझ्याशीं लग्न करण्यापूर्वी माझ्या दोन अटी कबूल कराव्या लागतील. संसार काटकसरीनें चालावा म्हणून माझ्यासाठीं एक निराळा महाल बांधून दे. तो मी सांगेन तसा झाला पाहिजे. ही पहिली अट. आणि दुसरी अट म्हाताऱ्या बदकांच्या पिसांची गादी पाहिजे मला झोंपायला. कारण खूप झोंपल्याशिवाय माझ्या हातून कामदेखील होत नाहीं."

"नशीब, तूं दागिन्यांची यादी नाहीं सांगितलीस करून द्यायला!" राक्षस म्हणाला.

मजूर लावून काम करविलें तर मजुरीचे पैसे फुकट जातील असा विचार करून मलिकेनें सांगितल्याप्रमाणें राक्षसानें स्वतः मेहनत करून घर बांधून दिलें.

इतक्यांत हिंवाळा आला. मलिकेनें गादी व उशांसाठीं अभ्रे शिवून तयार केले आणि बरफ पडूं लागण्याची वाट पाहूं लागली. बरफ पडूं लागलें कीं काश्मीरचे लोक म्हणतात, "म्हाताऱ्या बदकीं आपले पंख ओढूं लागल्या वाटतें?"

बरफ पडूं लागलें. "बदकाचे पंख झडूं लागले. कर सुरू काम पंख जमा करण्याचें!" असा निरोप मलिकेनें राक्षसाकडे पाठविला.

राक्षसानें बरफ पडत असलेलें पाहिलें आणि म्हणाला—"हें कसें बुवा जमा करायचें?"

"मूर्खराज! फावडें घेऊन ये आणि उपसून भर!" मलिका म्हणाली.

मलिकेनें सांगितल्याप्रमाणें राक्षस शिवून ठेवलेल्या खोळींत फावड्यानें कापसासारखा बरफ भरायला सुरवात केली. अर्धे अधिक बरफ वितळून वाहून गेलें. संध्याकाळपर्यंत कशीतरी खोळ भरली. मलिकेनें ती शिवून बिछान्यासारखी गादी घातली व त्यावर एक चादर टाकून म्हणाली "रात्रीं यावर झोंपून तर पहा. लग्न झाल्यावर आपण यावर झोंपायचें बरें का? उद्यांसकाळीं तूं उठल्यावर लग्न!"

राक्षस दमून गेला होताच. तो त्या बर्फाच्या बिछान्यावर झोंपला. बिछाना थंडगार. कब कोठून येणार? तरी तसाच झोंपला. सकाळीं उठला तेव्हां सर्व अंग मोडून आलें होतें. सांधे ठणकत होते. अर्धा बिछाना विरघळून रिकामा झाला होता आणि राक्षसाला हलवत नव्हतें.

"फुकट! मलिका आहे हुशार. पण तिच्या हट्टानें मी असल्या बिछान्यावर

पुन्हां झोंपलों तर पुन्हां उठण्याची गरजच उरणार नाहीं." असा विचार करून त्या नव्या महालांतून उठून राक्षस आपल्या घरीं निघून गेला. त्याला भीति वाटत होती कीं मल्लिकेनें लग्नाची गोष्ट काढली तर?

राक्षस निघून गेल्याचें कळल्यावर मल्लिकेनें बापाला राक्षसाकडे पाठविलें. शेतकरी राक्षसाच्या नोकराला म्हणाला– "वधू वाट पहात आहे!"

"माझी तब्येत बरी नाहीं. सांग, मला नाहीं लग्न करायचें!" राक्षसानें आपल्या नोकराच्या हातीं शेतकऱ्याकडे उत्तर पाठविलें. शेतकऱ्यानें त्याच्याच हातीं उलट निरोप पाठवून विचारलें–"नुकसान भरपाई काय देणार?"

"पहिल्यानें हुंडा दिला. महाल बांधून दिला आणि बदकांच्या पंखांची गादी करून दिली. आणखी आतां काय द्यायचें?" राक्षसानें परत निरोप पाठविला.

"तूं गादीवर झोंपून गादीचा पापड करून टाकला आहेस. पंख घालून पुन्हां भरून दे." असा शेतकऱ्याचा निरोप नोकरानें राक्षसाला येऊन सांगितला.

"आमच्याकडे आहेत तीं सर्व बदकें घेऊन जा म्हणावें. आणखी जास्त बटबट केलीस तर तुला व तुझ्या मुलीला उभा चिरून खाऊन टाकीन." राक्षस नोकराला म्हणाला.

तें ऐकून शेतकरी बदकें घेऊन निघून गेला.

राक्षसाला अद्दल घडली. त्यानें पुन्हां कोणाकडे लग्नाची गोष्ट काढली नाहीं.

इकडे मल्लिका राक्षसाकडून मिळालेल्या पैशावर श्रीमंत झाली. तिनें एका तरुणाशीं लग्न करून घेतलें. शेतकरी पण सुखी झाला.

दिलवर

एकदां कां कोणास ठाऊक अकबर बादशाहाला आपल्या एका बेगमेवर कोप झाला आणि बादशाहानें बेगमेला तावडतोब माहेरी निघून जायला सांगितलें.

त्या बेगमेनें बिरबलला बोलावून घडलेली गोष्ट सांगितली. बिरबल एक उपाय सांगून निघून गेला.

बेगमेनें आपलें सर्व सामान सुमान बांधून जाण्याची तयारी केली आणि निरोप घेण्यासाठीं बादशाहाला भेटण्याची इच्छा असल्याचें कळविलें.

"माझा हुकूम झाला तो झाला. हुकमाची अंमल बजावणी झालीच पाहिजे. पण महालांत तुझ्या आवडीची जी वस्तु असेल ती न्यायला परवानगी आहे." अकबर म्हणाला.

"आपल्या मर्जीविरुद्ध कांहीं करण्याची इच्छा नाहीं. परंतु माझी एक विनंती आहे. पुन्हां आपल्या सेवेचा योग कधीं लाभेल कीं नाहीं तें त्या अल्ला तालालाच माहीत. मी सरबत तयार करून आपणांसाठीं ठेवलें आहे. तेवढें घेण्याची कृपा करावी." बेगम म्हणाली.

बादशाहानें होकार दिला. बेगमनें एका पेल्यांत सरबत आणून दिलें. बादशाहानें तें पिऊन टाकलें. सरबतांत झोंपेचें औषध होतें. बादशाह तावडतोब झोंपला देखील.

बेगम आपल्या दासींच्या मदतीनें बादशाहाला एका पालखींत झोंपवून स्वतः दुसऱ्या पालखींत बसली आणि माहेरी निघून गेली. पहाटेच्या सुमारास पालख्या

बेगमच्या माहेरी पोचल्या. बेगमनें आपल्या वडिलांच्या महालांत एक विशाल शयनगृहांत बादशाहांना पलंगावर नेऊन ठेवविलें. अकबर छान झोंपलेला होता.

कांहीं वेळानें बादशाहाची झोंप मोडली. डोळे उघडून पाहातात तर एक नवीन जागा. इतक्यांत बेगम तेथें आली. बादशाहानें चकित होऊन विचारलें-"आहें कोठें मी? जागा आहें कीं झोंपलेला?"

"छान जागे आहां! उठा, नमाज प्रार्थना करून घ्या!" बेगम म्हणाली.

"पण, हा महाल कोणाचा? आपला नाहीं दिसत?" बादशाहानें विचारलें.

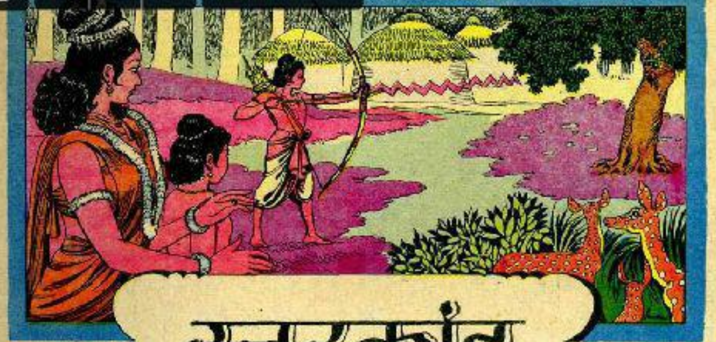
"आपला कसा असेल? माझ्या वडिलांचा आहे. विसरलांत वाटतें कीं आपण मला माहेरी निघून जायचा हुकूम केला होता!"

"तें कबूल. पण मी येथें कसा?

तर मग आणखी एक गोष्ट आपण विसरलांत असें दिसतें आहे. आपण माझ्या अत्यंत आवडीची वस्तु बरोबर न्यायला स्वतः होऊन परवानगी दिली होती. जास्तहून प्रिय पती वस्तु या जगांत नाहीं."

तें उत्तर ऐकून बादशाहाचा राग पार नाहींसा झाला. तिच्या चातुर्यावर तो इतका खूष झाला कीं तो बेगमेला लगेच बरोबर आग्र्याला चलायला आग्रह करूं लागला. परंतु सासऱ्याच्या आग्रहास्तव बादशाहाला सासुरवाडी चार दिवस रहावें लागलें. दिल्लीला पोंचल्यावर कांहीं दिवसांनीं संधी पाहून बेगमेनें ती युक्ति तिला बिरबलानें सांगितल्याचें सांगितलें. म्हणून बादशाहानें बिरबलाचा सार्वजनिक सत्कार केला.

उत्तरकांड

राम शंबूक वध करून अयोध्येला परत झाला. आल्याबरोबर त्यानें भरताला व लक्ष्मणाला बोलवून आणावयास द्वारपालकाला पाठविलें. त्याप्रमाणें दोघे आले.

त्यांना राम म्हणाला-"मी एक राजसूय यज्ञ करावा म्हणत आहें. म्हणजे सर्व पापांचें क्षालन होईल. मित्र व चंद्र दोघांनीं राजसूय यज्ञ करूनच नाहीं का अजरामर कीर्ति संपादन केली? काय वाटतें तुम्हांला?"

भरत म्हणाला-"तूं धर्माचरण करून कीर्ति संपादन केली आहेस. आतां राजसूय यज्ञ करून काय जास्त मिळणार आहे? याशिवाय अनेक निरुपद्रवी राजांचा वध करावा लागेल! म्हणून या व्यर्थ यज्ञाचा विचार सोडून दे."

भरत जें म्हणाला तें रामाला रुचलें. त्यानें इतका उत्तम सल्ला दिल्याबद्दल रामानें त्याची तोंड भरून स्तुति केली. म्हणाला-"भरता तूं आपल्या स्वभावाला अनुरूप व आपल्या कुळाला शोभेल असाच सल्ला दिला आहेस."

तेव्हां लक्ष्मण म्हणाला-"दादा! सर्व पापांतून मुक्ती देणारा यज्ञ अश्वमेध यज्ञ आहे. असें थोरामोठ्यांचें सांगणें आहे. पूर्वी कित्येकांनीं कीर्ति संपादन

करण्यासाठीं नव्हे तर पाप क्षालनासाठीं हा यज्ञ केला होता. उदाहरणार्थ इंद्रानें पापें केलीं तेव्हां त्यानें बृहस्पतीच्या सल्ल्यानें व त्याच्या मदतीनें अश्वमेध यज्ञ केला होता आणि त्याला पापांपासून मुक्ति पण मिळाली होती."

लक्ष्मणानें ती कथा पण सांगितली. म्हणाला—

"वृत्रासुर नांवाचा एक महा पराक्रमी राक्षस होता. तो धर्मपरायण व ज्ञानी होता. त्रिलोकांचा तो आदर करी. तो राज्य करीत असतां पृथ्वी त्याच्या सर्व इच्छा पूर्ण करी. शेतें नांगरल्याशिवायच उत्तम पीक येई. पृथ्वी धनधान्यपूर्ण होती व पृथ्वीभर सर्वत्र सुबत्ता होती.

परंतु वृत्रासुराच्या मनाचें समाधान तेवढ्यानें झालें नाहीं. त्याला ऐहिक सुख अपुरें वाटलें. म्हणून त्यानें तपश्चर्या करण्याचा विचार केला. तो आपल्या मोठ्या मुलाला गादीवर बसवून तपश्चर्या करण्यासाठीं रानांत निघून गेला. त्याची तपश्चर्या पाहून इंद्र घाबरला. तो विष्णूकडे जाऊन म्हणाला— "वृत्रासुरानें त्रिलोक जिंकलाच आहे. आतां तो तपश्चर्या करूं लागला आहे. त्याची तपश्चर्या पुरी झाली तर मी त्याला कधींच जिंकूं शकणार नाहीं. म्हणून तूं त्याचा शेवट करून टाक. नाहीं तर मला किंवा इतर कोणत्याहि देवाला कोणी विचारणार सुद्धां नाहीं."

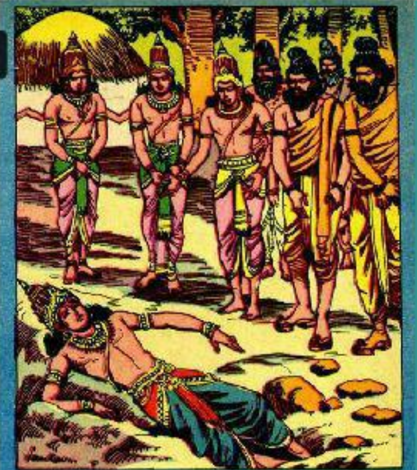
देवांच्या वतीनें इंद्रानें अशाप्रकारें विष्णूशीं विनवण्या केल्यानंतर विष्णु म्हणाला—"वृत्रासुर एक धर्मात्मा आहे. त्याच्यावर शस्त्र उगारण्यास मी नाहीं तयार. परंतु तुझ्या विनंतीला पण मान दिला पाहिजे. म्हणून वृत्रासुराच्या वधासाठीं मी तुला एक उपाय सांगतो. मी आपल्या शक्तीचे तीन भाग सारखेसारखे करून एक तुला, एक तुझ्या वज्राला व तिसरा पृथ्वीला देतो, म्हणजे तुला वृत्रासुराचा वध करतां येईल."

तें ऐकून इंद्र व देव खूष झाले. ते सर्व वृत्रासुर तपश्चर्या करीत होता त्या वनांत गेले. वृत्रासुराचें तेज पाहून त्यांना वाटलें कीं या तेजानें त्रिलोक भस्म होईल. देव त्याला पाहून घाबरून गेले. इंद्रानें दोन्ही हातांनीं आपलें वज्र उचलून वृत्रासुराचा शिरच्छेद केला.

वृत्रासु ब्राह्मण होता. अर्थातच इंद्राला ब्रह्महत्येचें पाप लागलें. त्याला वाईट वाटलें. तेव्हां देव पुन्हां विष्णूकडे गेले आणि म्हणाले "देवाधिदेवा! वृत्रासुराचा वध तूं केलास आणि त्याचें पाप मात्र इंद्राला लागलें. आतां त्याला मुक्ति कशी काय मिळणार?"

"एक उपाय आहे. इंद्रानें अश्वमेध केला तर ब्रह्महत्येच्या पापाचें क्षालन होईल आणि इंद्र पूर्वीसारखाच पापमुक्त होईल. विष्णु देवांना म्हणाला.

तो सल्ला ऐकून देव बृहस्पतिआदि ऋषीमुनींना बरोबर घेऊन इंद्राकडे गेले.

इंद्र निश्चेष्ट स्थितींत श्रांत मनानें भयभीत होऊन पडून होता. इंद्राला बरोबर घेऊन त्यांनीं अश्वमेध यज्ञ केला तेव्हां ब्रह्महत्येच्या पापांतून त्याला मुक्ति मिळाली.

लक्ष्मणानें गोष्ट सांगितल्यावर त्याला आठवलेली रामानें अश्वमेध यज्ञाचा महिमा वर्णन करून आणखी एक गोष्ट सांगितली. राम म्हणाला—

"पूर्वी कर्दम नांवाच्या प्रजापतीचा मुलगा इल बाल्हिक देशांत राज्य करीत असे. देव, राक्षस, नाग, यक्ष, गंधर्व सर्व त्याचा फार आदर करीत.

चैत्र महिन्यांत एकदां राजा हल आपल्या अनुयायांसह जंगलांत शिकारीला गेला असतां त्यानें अनेक जनावरांची शिकार केली. परंतु शिकारीची धुंद उतरली नाहीं. शिकार करीत तो कुमारस्वामी (षण्मुख)चा जन्म ज्या जागीं झाला होता त्या जागीं येऊन पोंचला. तेथें शिव पार्वती परिवारसमेत हजर होते. तेथील पर्वताचें विशेष असें कीं तेथें सर्व पशुपक्षी व वृक्ष स्त्री जातीचे होते. तेथें पोंचतांच राजा हल आणि त्याचे नोकरचाकर सर्वांना स्त्री रूप मिळालें.

आपल्या शरिरांत झालेला तो बदल पाहून राजा हल घाबरला. त्यानें शंकराच्या पायांवर लोटांगण घालून रक्षण करावें अशी विनंती केली.

"स्त्री रूप नाहींसें होण्याची गोष्ट सोडून आणखी काय वाटेल तें मागून घे" असें शंकर म्हणाला.

हलनें शंकराकडून कांहीं वर मागण्याचा विचार सोडून पार्वतीजवळ प्रार्थना केली. जगमंगला पार्वतीला दया आली. तिनें वर दिला कीं त्याला एक महिना झाल्यावर पुरुष रूप मिळेल व पुन्हां एक महिन्यानें स्त्री रूप मिळेल. असेंच पुढें चालू राहील. मात्र स्त्री रूप मिळाल्यावर पुरुष रूपांतल्या व पुरुषरूप मिळाल्यावर स्त्री रूपांतल्या गोष्टी आठवणार नाहींत. अशा तऱ्हेनें हल हला झाला. त्याच्या सर्व नोकरांना पण स्त्री रूप मिळालें. ते त्या रानांत आनंदानें विहार करीत फिरूं लागले.

त्या पर्वतानजीकच एक सरोवर होतें. तेथें चंद्राचा मुलगा बुध आश्रम बांधून तपश्चर्या करीत असे. तो ऐनतरुणयांत होता व सुंदर पण होता.

हला आपल्याबरोबरच्या स्त्रियांबरोबर जलविहार करीत असतां बुधानें त्यांना पाहिलें. तो हलावर मुग्ध होऊन गेला. शापाप्रमाणें हलाला पुरुषरूपाचा विसर पडला. त्याला पण वाटलें कीं त्याच्यासारखा सुंदर पुरुष त्रिवनांत दुसरा असणें शक्य नाहीं.

हलाच्या बरोबरच्या स्त्रियांना बुधनें आपल्या आश्रमांत बोलवून ती कोण वगैरे चवकशी केली. त्या म्हणाल्या "ती आमच्यांत प्रमुख आहे. तिला कोणी पति नाहीं. ती आम्हांला बरोबर घेऊन वनविहार करीत आहे."

"तुम्ही सर्व माझ्या आश्रमांत सुखानें रहा. येथें कंदमुळें व फळें खायला आहेत व येथील किंपुरुष तुमचे पति होतील." बुध त्यांना म्हणाला. त्या सर्व निघून गेल्या.

नंतर बुध हलाला म्हणाला—"मी चंद्राचा मुलगा. माझें नांव बुध. पत्नी मानून मी तुला प्रेमानें वागवीन. तूं येथेंच माझ्याजवळ रहा."

"तुझी इच्छा!" हला म्हणाली.

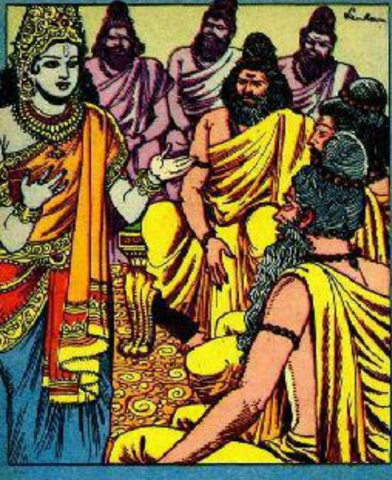
दोघें आनंदानें परस्परांच्या सहवासांत पति पत्नी म्हणून एक महिनाभर राहालीं.

एक दिवशीं सकाळीं हला हल महाराजांचें रूप आल्यावर अंथरुणांवरून उठली. पण तिला आपल्या स्त्री रूपांतल्या जीवनाची आठवण राहाली नाहीं.

त्यावेळीं बुध सरोवरावर तपश्चर्या करीत बसला होता. हलनें त्याला जवळ जाऊन विचारलें—"मी आपल्या सैनिकांबरोबर इकडे आलो होतो. पण ते कोठें निघून गेले, नाहीं कळत?"

बुध म्हणाला—"एक तुफान आलें व त्यांत तुझ्याबरोबर आलेले सर्व मरून गेले. तूं स्वतः आश्रमांत आश्रयास म्हणून आला

होतास. दुःखी होण्याचें कारण नाहीं. येथेंच रहा सुखानें."

हल आपल्या सैनिकांच्या मरणाची गोष्ट ऐकून फार दुःखी झाला. तो म्हणाला-- "आतां मला राज्य तरी कशाला? तुम्ही परवानगी दिल्यास मी आपला मोठा मुलगा शशिबिंदु याचा राज्याभिषेक करून देऊन परत येईन."

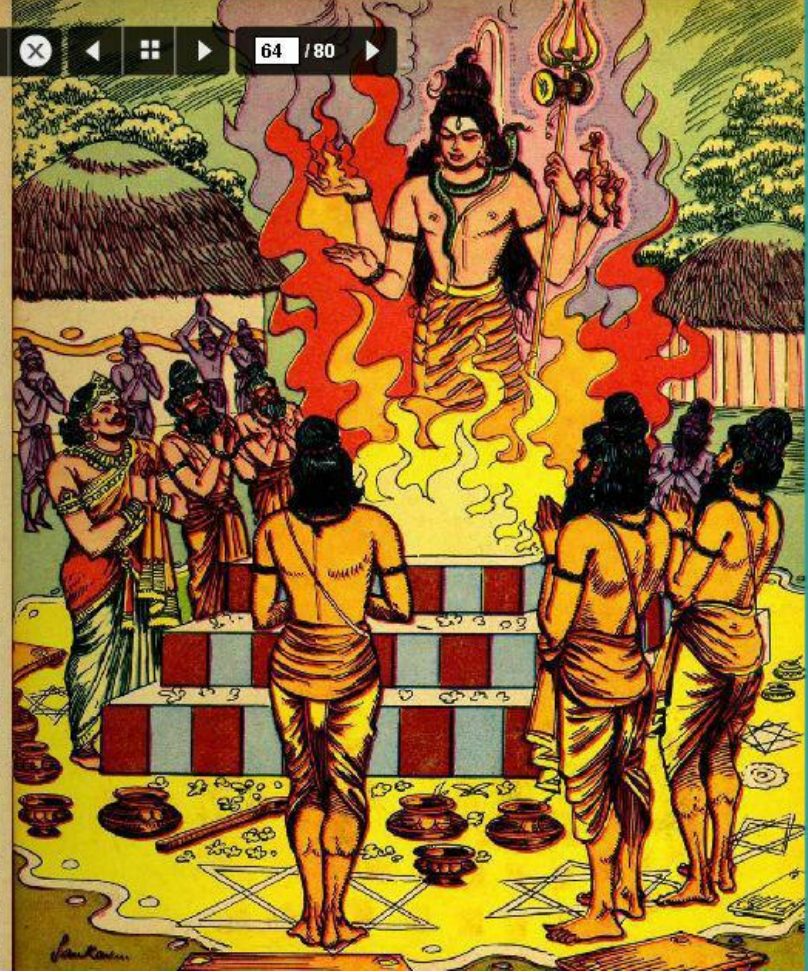
"हल महाराज! अरे असा निराश कां होतोस? तूं एक वर्षभर येथेंच रहा. मी तुझ्या हिताचें तेंच करीन." बुध त्याला म्हणाला.

हल त्याप्रमाणें बुधकडे राहूं लागला. एक महिना स्त्रीरूप व एक महिना पुरुष रूप त्याला मिळत राहालें व तशांतच त्याला स्त्रीरूप असतांना बुधचा म्हणून एक मुलगा झाला.

नंतर बुधनें संवर्त, च्यवन, प्रमोद, दुर्वासा वगैरे ऋषींना बोलाविलें. हलाची त्यांच्याशीं ओळख करून दिली व त्याला पापमुक्ति करून देण्यास उपाय विचारला. त्याच वेळीं हलचा मुलगा कर्दभ व इतर मुनि आले. ज्यांना ज्यांना जें सुचलें तें त्यांनीं सुचविलें. पण कर्दभ म्हणाला-- "अश्वमेध यज्ञ हा एकच उपाय आहे." त्याप्रमाणें अश्वमेधयज्ञ केला आणि हल राजाला पाप मोचन मिळालें. यज्ञ पूर्ण झाला त्यावेळीं स्वतः शंकरानें प्रकट होऊन हल राजाला शापमुक्त केलें.

परंतु हल बल्हिक देशांत परत गेला नाहीं. तो मगध देशांतच प्रतिष्ठान येथें राज्य करूं लागला. बुधाकडून त्याला जो पुरूरवा नांवाचा मुलगा झाला तोच हलराजानंतर या नव्या गादीवर बसला.

रामानें ती कथा आपल्या बंधूंना सांगितली. लक्ष्मणाला पाठवून त्यांनीं आपले पुरोहित

वशिष्ठ, जावाली इत्यादिकांस बोलाविलें आणि अश्वमेघ यज्ञ करण्याची इच्छा असल्याचें सांगितलें. त्याप्रमाणें यज्ञासाठीं सर्व तयारी सुरू झाली.

लक्ष्मणानें दूतांकरवीं किष्किंधेहून सुग्रीवाला व लंकेहून बिभीषणाला सपरिवार येऊन यज्ञ समारंभात भाग घेण्यासाठीं निमंत्रणें पाठविलीं. रामाच्या इतर मित्र राजांकडे पण निमंत्रणें पाठविण्यांत आलीं. दूरदूरचे ब्राह्मण, ऋषी, गायक, नट व नर्तक यज्ञसमारंभासाठीं आले.

गोमती तीरावर नैमिशारण्यांत यज्ञशाला सजविण्यांत आली. सहस्रावधि गाड्या भरून धान्य, मीठ, चंदन वगैरे आणण्यांत आलें. सैंपाकी आले. कारागीर आले. रामाच्या तिघी माता आल्या व सीतेची एक सोन्याची प्रतिमा घडविण्यांत आली.

इकडे यज्ञाची सर्व तयारी झाली व तिकडे रामानें यज्ञाचा घोडा सोडला.

जे राजे यज्ञसमारंभाला आले होते त्यांनीं रामाला देण्यासाठीं भेट म्हणून अनेक वस्तू आणल्या होत्या. त्यांचा आतिथ्य सत्कार भरत व शत्रुघ्न करीत होते. ब्राह्मणांच्या सत्काराला सुग्रीवादिक वानर व ऋषी मुनींच्या सत्काराला विभीषण व त्याचे राक्षस अनुचर हजर होते.

यज्ञ मोठ्या थाटानें झाला. कोणत्याहि वस्तूची कोणाला उणीव म्हणून भासली नाहीं. सोनें, चांदी, धन, रत्नें, गाई जें ज्यानें मागितलें तें त्यांना मिळालें. लोक म्हणूं लागले कीं पूर्वी दंड यानें, कुबेरानें किंवा यमानें जो यज्ञ केला होते ते देखील याच्या बरोबरीचे नव्हते. वर्षभर यज्ञसमारंभ चालू होता.

अरण्यपुराण

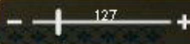
[२]

व्याघ्रराजानें एक डरकाळी फोडून विचारलें—"माझ्या स्वत:च्या वस्तूसाठीं मी कुत्र्याच्या घरासमोर उभा राहूं म्हणतेस? व्याघ्रराज कोण आहे माहीत आहेच तुला?"

लांडगीण दोन पावलें पुढें येऊन म्हणाली—"तुला माहीत आहे ना कीं मला 'राक्षसीण' ही पदवी मिळाली आहे ती. हें माणसाचें पिलूं माझें आहे. होय, माझें! तें कळपाबरोबर राहणार, त्याच्याबरोबर पळणार आणि शिकार करणार? आणि शेवटीं तुझी पण शिकार करणार! आतां जा आपल्या आईकडे लंगडत लंगडत!"

लांडगा चकितच झाला. तिनें तोंड उघडलें नव्हतें तोंपर्यंत तो त्याची बायको राक्षसीण म्हणून कळपांत ओळखली जाते ही गोष्ट विसरून गेला होता.

व्याघ्रराजानें विचार केला कीं लांडग्याला वठणीवर आणणें शक्य आहे. पण लांडगीणीसमोर आपली डाळ शिजणें शक्य नाहीं. तिच्या अंगांत त्याच्या इतकीच शक्ति व पराक्रम आहे हें ओळखून त्यानें आपलें तोंड बिळांतून बाहेर ओढलें. थोडा गुरगुरला व म्हणाला—"कुत्रा आपल्या घरांत किती भुंकला म्हणून काय त्याचें! मी देखील पाहून घेईन. या मनुष्याच्या मुलाला संभाळण्याची जबाबदारी घ्यायला कळप तयार आहे का? त्याच्यावर माझा अधिकार आहे आणि तो माझ्याच दाढेखालीं येणार! लक्षांत ठेव!"

"व्याघ्रराजानें एक गोष्ट खरी सांगितली. कळपाची परवानगी घ्यावी लागणार!" लांडगा म्हणाला.

"कळपासमोर उभा करीन त्याला. रात्रीं उपाशीं उघडानागडा आला होता. भीति कसली? तो लंगडा त्याला खाऊन पळून गेला असता आणि गांववाले आपल्यावर सूड उगवायला धांवले असते. ठेवीन, ठेवीन! तीनदां सांगतें. हळू, नकोस रे मुला!! याचें नांव आज पासून मौवली. मौवली तूं मोठा झालास म्हणजे त्या व्याघ्रराजाची शिकार कर. तुझी शिकार करायला आला होता ना तो." लांडगीण म्हणाली.

"बरें तर पाहूंया कळप काय म्हणतो तें." लांडगा म्हणाला.

वनाच्या नियमाप्रमाणें विवाहित लांडगा आपल्या कळपाबाहेर निराळें घर थाटूं शकतो. परंतु मुलें मोठीं झालीं म्हणजे त्यांना कळपांत आणून पोंचतें करावें लागतें. दर पौर्णिमेला कळपाची बैठक होत असे. त्या दिवशीं सर्व लांडगे एकत्र होऊन परस्परांची ओळख करून देत व घेत. हा 'संस्कार' संपल्यानंतर मुलांना हिंडा फिरायला स्वातंत्र्य मिळे. कळपांतल्या एकाद्या मोठ्या लांडग्यानें त्यांना कधीं दुखापत केली व तो पकडला गेला तर त्याला मृत्यदंड दिला जाई.

पिलें हिंडूं फिरूं लागल्यावर लांडगा आपल्या बायकोबरोबर पिलांना व मौवलीला घेऊन पौर्णिमेच्यादिवशीं रात्रीं रूपा पर्वतावर आला. त्याच्या टोंकाला असंख्य मोठमोठे दगड होते. त्यांच्या मागें शेंकडो लांडगे लपून बसणें शक्य होतें.

लांडग्यांच्या या कळपाचा एक नांवाचा पुढारी होता. त्याच्या अंगांत वाघाची शक्ति होती. तो हुशार पण तसाच होता. तो डोंगराच्या शिखरावर पडून होता खालीं चाळीस लांडगे बसले होते. त्यांत कांहीं एकट्यानें जाऊन हरण धरून आणणारे लहान लहान लांडगेपण होते. एक गेलें एक वर्ष या कळपाचा नायक होता. तरुण वयांत तो दोनदां पकडला गेला. एकदां त्याला चांगलाच मार बसला होता. त्याला माणसाच्या स्वभावाची चांगली ओळख होती.

सभेंत व्याख्यानें नव्हती होत. आईबाप मंडलाकार येऊन बसले. मुलें मधें उड्या मारीत व खेळूं बागडूं लागलीं. एक

म्हातारा लांडगा हळूंच उठून मुलाला जवळून नीट पाहून आला. प्रत्येकदां एकेक लांडगीण आपल्या मुलाला उचलून सर्वांची नजर त्यावर पडेल व सर्वांना तो दिसेल अशा उंच जागीं त्याला ठेवून येई. शिखरावरून ऐकूं म्हणे–"लांडगे हो! नीट पहा! तुम्हांला कायदा माहीतच आहे."

शेवटीं मौवलीची ओळख करून धायची वेळ आली. लांडगिणीच्या मानेवरचे केस उभे राहाले. लांडग्यानें मौवलीला आंत ढकललें. मौवलीचें सर्व अंग लकाकत होतें. चांदण्यांत लकाकणाऱ्या दगडाबरोबर तो खेळूं लागला.

एकूनें आपल्या पायांवरचें डोकेंवर उचलल्याशिवाय म्हटलें–"पहा,नीट पाहून घ्या!"

दगडाआडून डरकाळी ऐकूं आली. "तो मुलगा माझा आहे. मला द्या तो. स्वतंत्र अहां तुम्हीं. मनुष्याची पिलें घेऊन काय करणार?

एकूचें कान तें ऐकून हललेदेखील नाहींत. तो म्हणाला–"लांडगे हो! नीट पहा घ्या! स्वतंत्र लोकांना स्वतःची आज्ञा मान्य असते. त्यांना हुकुमाची काय फिकिर?"

कित्येक लांडगे एकदम गुरगुरले. एका लांडग्यानें व्याघ्रराजाचा प्रश्न पुन्हां म्हणून दाखविला–"स्वतंत्र लोकांना मनुष्याच्या मुलाशीं काय काम?"

रानांत आणखी एक नियम आहे. कळपांत कोणत्याहि पिलाला सामील करीत असतां मतभेद झाला तर कळपांतल्या दोघां सभासदांना त्याची शिफारस करतां येते. पण आईबापांना तो अधिकार नसतो.

"या मुलाची शिफारस कोण करतो आहे?" एकूनें विचारलें. (पुढें चालू)

५६. स्टोन हेन्ज

इंग्लंडच्या सालसबरी मैदानांतील हे शिलाखंड इसवी सनापूर्वी १७०० वर्षे निर्मिलेले आहेत. 'स्टोन हेन्ज' याचा अर्थ लोंबणारे शिलाखंड. सूर्योदयाचा जो कोण असतो त्याच्या आधारें ऋतु निर्णय करण्यासाठीं हे शिलाखंड निर्मिले गेले. जे शिलाखंड आडवे आहेत ते उभ्या शिलाखंडांवर उतरवितांनाच घडवलेले आहेत. प्रत्येक शिलाखंड ३० फुट उंचीचा आहे व त्याचें वजन ५० टनावर आहे. यांपैकीं जास्त शिलाखंड वेल्समधून १८० मैलावरून आणण्यांत आले. इतर शिलाखंड त्याच प्रांतांतील आहेत. घोड्याच्या नालाच्या आकृतीचे शिलाखंड घडवून दोन रांगेत बसविले व त्यांच्या मधील शिलाखंडाला "देवाचें पीठ" ही संज्ञा देण्यांत आली. स्टोन हेन्जचे निर्माणकर्ते भूमध्य सागर प्रदेशांतले लोक होते व ते अग्निपूजक होते, असें सांगतात.

